

Карби і скарби. Посвіт карпатського світу
Мирослав Іванович Дочинець

«Наш світ – Карпати – не гори. Це держава, ба' більше – материк без границь простору і часу. Материзна, що породила слов'янство й підготувала Русь до хреста і Христа. Дідизна біблійних пастухів, які понесли у світи наше Слово, нашу правду, наш Дух. Колиска живої Природи, яка єдино владна творити нову природу сущого.

Дивний, заповіданий, зачарований світ під небесним куполом.

У говорі потоків, у зітханні смerek, у нуртах криниць і шовках полонинних, у дзвіночках отар і шептанні ватри живе голос волі й радості. Під сивими драницями гражд, під шатрами вівчарських станів, під зелено-мідними банями каплиць захована правда старовіку...»

Мирослав Дочинець

Карби і скарби. Посвіт карпатського світу

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

У оформленні обкладинки використано ілюстрацію Сергія Логінова

Фото з архіву автора

Дизайнер обкладинки Сергій Місяк

Дочинець М.

Карби і скарби. Посвіт карпатського світу / Мирослав Дочинець. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 288 с.

ISBN 978-966-14-9260-7

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2015

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

Наш світ – Карпати – не гори. Це держава, ба' більше – материк без границь простору і часу. Материзна, що породила слов'янство й підготувала Русь до хреста і Христа. Дідизна біблійних пастухів, які понесли у світи наше Слово, нашу правду, наш Дух. Колиска живої Природи, яка єдино владна творити нову природу сущого.

Дивний, заповіданий, зачарований світ під небесним куполом.

У говорі потоків, у зітханні смerek, у нуртах криниць і шовках полонинних, у дзвіночках отар і шептанні ватри живе голос волі й радості. Під сивими драницями гражд, під шатрами вівчарських станів, під зелено-мідними банями каплиць захована правда старовіку.

Вітер свіжості віє звідси по Києвах і Європах – і несе новий посвіт, нову енергію, нові – забуті старі знання першовитоків, першовидження, першовідродження.

Верховинний усесвіт. Світ таїн і красот.

Тут панує чин Простору, чин Висоти. Звідси й характерність людська: «Усе, що виджу і скільки виджу, – мое». Нашого на цій землі стільки, скільки ми збагнемо. Скільки можемо понести і принести до останнього земного наділу під тином вічності.

Карби – то знаки на скрижалях планиди роду-народу. Найдавніший, найкоштовніший скарб краю, країни, Ук-Раїни.

Карби на пам'ять і скарби на вічність.

Мирослав Дочинець

Камінь терпіння

Обертаюся назад і згадую свого діда. Найцінніше, що залишив він по собі, се – камінь.

Дідо з легінства служив у графського фохтера. За се йому нарізали дараб землі над селом, під самою хашею. Се місце й нині називають Сирітським Горбом. Тут гучав лише ожинник і дика папороть. І не було води. Навіть вівці не хотіли тут пастися.

Дідо сплів із верби кучу, обвалював її глиною і почав копати криницю під старою дичкою. Челядь сміялася, бо з-під залізного лома сахтіли іскри. А куснями глини можна було колоти горіхи. Але дідо копав і копав. Увечері клав голову на твердий поріг, щоб довго не спати. Лише на недільну службу відходив від криниці.

За три тижні яма була йому до борода. А на двох метрах уперся в тверду брилу. Місяць він обкопував той камінь, завеликий як добрий віз. Палив у ямі огонь і заливав водою, та камінь не коловся. Люди радили: лишися, хлопче, копай в іншому місці. Але дідо затявся. Він обв'язував плиту мотузччям, устеляв стіни дошками, тесав дубове коромисло. Усе село ходило позирати, та жоден газда не брався допомогти в такій дурній роботі. Тут водою ніколи й не пахло, тут спориші серед літа горіли на сонці. Але дідо найняв шість волів і таки витяг камінь на поверхню. Ледве доліз до хижки і заснув на порозі. Бо вже відвик спати на постелі.

Спав, казали, цілий день і цілу ніч, а коли на зорях пішов до каменя, то постолои в траві намокли. Яма була повна води, і вода текла долі берегом. Коли дідо глитнув з пригорщі, око закололо від студеної свіжости. І наче ситим став. Вівці мачалися в тому болоті – і вовна яскріла на сонці, як ризи. Потягся той потічок до села, коло дворів його перегачували, і жони полоскали в ньому сорочки й верети. Діда, ще дітвака, стали честувати, як газду, і в церкві дали йому лавицю на крилосі. (Прийде час, і він змурує нову церкву.)

А камінь лишився лежати біля криниці. Грубий, сірий, з жовто-зеленими платами. За дощем у його щербинах збиралася вода – і птиці пили й купалися. А сніг на ньому не держався ніколи. На нагрітій сонцем брилі можна було побачити ящірку чи й гада – і баба пужала нас, дітей, тим каменем. Та де ми боялися! А шкода. Переказували, що один дітвак з

родини виліз на вершечок дички і впав. Чисто на той камінь. Покришився і в три дні помер. Челядь шептала, що треба недобрий камінь зрушити в ярк. Але дідо не дав. Зціпив зуби й не дав.

Камінь лежав біля дороги, що вела в хашу. І раз уночі вчинився гриміт і крик. Ми вибігли надвір. А то перевернувся циганський віз, повний краденого дерева. Наскочив у потемку колесом на камінь. Дідо вхопився за вили. Цигани наскоро відтяли віжки і втекли з кіньми, покинувши віз. Пригадую, як дідо по тому гладив здертий мох на камені. Як рубець на людському тілі гладив. Відтоді вночі він стелив собі на камені солому й сторожив дорогу в ліс. Графський гайник йому за се платив.

А коли жид прийшов до нього, щоб дав йому камінь для млина, вигнав його з двору. Хоч той теличку давав. Жид розсердився: «Не даєш, ачеї, держиш собі на гріб?»

А по якомусь часі привезлися на бричці двоє панів. Казали, що з Будапешта. Ходили довкола плити, цоркали клепачиком, крутили очима. Що то за камінь, що ніколи не буває студеним? Просили діда, щоб дав їм відколоти з нього дарабчик. Дідо сміявся: колить, якщо вдасться. Довбали, мучилися півдня, а й скалки не відкололи. Тільки мох порушили. Та й повезлися, не відклонившись.

Коли в Першу світову набирали на фронт, хлопці втікали в хашу. Трьох піймали. Привели до нашого каменя й застрелили. Черева їм розпоролі багнетами й запхали в них черевики. А діда верли на брилу й сікли дротяними ціпками.

Дощі змили кров, а люди на тому місці вимурували хрест.

За чехів камінь хотіли потягнути до Ужгорода – на пам'ятник. Але дідо вийшов з пушкою і стрілив у небо. Бирів махнув рукою: «Держи собі, держи – пам'ятник дурневі».

У Другу світову мадари тут поклали кулемет, та коли почала стріляти артилерія, вони втекли. Лише масна пляма на плиті лишилася.

Коли руські заходили, сільська челядь вийшла до каменя їх стрічати. Дідо теж прибрався, ікону зняв зі стіни, срібну годинку прикапчав до уйоша. Зійшли з лісу солдати, обідрані, небриті, нетверезі. Один нараз до діда

підступив: «Дед, тваю мать, ану давай часікі!» Зірвав годинку, а діда друлив. Той упав і образ об камінь розбив. Се мені вже потім повідали.

Було, що й кіно тут знімали. Про партизанів. Фільмували, як з-поза нашого каменя бородатий чоловік метав гранату в німецьку машину. Після артистів лишилися порожні корчаги від вина і напис на камені «Смерть фашистам!». Наші довго здирали фарбу дротяними щітками. А діти з тичками бігали городами і кричали: «Ура! Вперьод, за родіну!»

У шістдесятих комсомольці хрест повалили. Я б не дав, але тоді я був на Колимі. А на камені поклали бетонного оленя й написали, що тут починається угіддя лісництва. Лінувалися таблицю закопати. З часом діти обламали оленю роги, а відтак і самого скинули в яругу. Фарба злущилася, і камінь став як був.

Не то тепер село, що було сто літ тому. На Сирітському Горбі, довкола дідизни, простерлася ціла вулиця. З дідової криниці трубами провели воду в школу, у дитсадок, до сільської управи. А камінь лежить собі. Лежить, як сто років тому. Обмитий дощами й нагрітий сонцем.

Я люблю сюди приходити й сидіти на ньому, як любив дід. Родова пам'ять кличе мене сюди. Бо з роду все починається – родина, народ, родова мова і родова сила. І ти, як краплина, повниш сю ріку далі. І не смієш порушити її чистоти й глибини. Тоді в минулому твоему буде радість і в майбутньому матимеш надію.

Я часто думаю собі: що мого діда так приліпило до тієї брили? І що мене так прив'язує? І вікова пелена часу розсувається. І приходить розуміння.

Дідо міг не викопати криницю й не пустити тут свій корінь. Але він копав, і камінь йому не завадив. Камінь відкрив йому силу й терпіння. Дідо робив се не тому, що було легко. Він се робив тому, що було тяжко. Простий копилець, один як перст у світі, зрозумів: доки він може терпіти, доти він твердий і непорушний, як камінь. І коли пив з криниці воду, позирав на плиту. І очі його тепліли. А руки тверділи. Бо в тяжку годину він сам ставав тим каменем. Каменем терпіння. І ніякі громи й блискавки долі не могли зрушити його й розколоти.

Я вибулькнув з матері в яму, де мочили коноплі. Був такий мізерний, що в дівки-матері до посліднього дня й черева не бачили. Зродила вона мене семимісячним, коли полоскала коноплі. Підняла читавенький снопик, щоб нести на сушку, – і тут шубнув з неї у воду я. І став, як пуголовок, перебирати ногами, сновигати між жабуринням. Мамка зо страху й подиву довго мене з калабані не витягувала. А сам я й не спішив на твердину, у воді мені було любо й безпечно.

Усі ми вийшли з води. З води живемо, водою хрестимося. Вода очищає наші душі й омиває кости, а відтак піднімається в небо парок, щоб упасти дощем, щоб спородити й напоїти інших. Кожний із нас – то жива крапельина води, що є земною і небесною водночас.

Вітця в мене не було. Моїм сонцем і моїм місяцем була мамка. Руки її пахли молоком, а коси – попелом з печі. Вони й барву таку мали. Ми були такі бідні, що, бувало, мамка зашивала міх своїм волоссям, бо в хижі не знайшлося ниток. Вона була служницею в пана Драга, а коли знайшовся я, звідти її погнали. Баба з ганьби теж хотіла її вигнати з дому, та дідо не дав. Мамка колисала мене у вербовій кошарці, прив'язаній до яблуні. Подерла на пеленки останню свою сорочку. А коли я зоп'явся на ноги, то з ярі до снігу ходив у кущих ногавичках, без сорочки й обувки. Так я і спав коло мамки на солможаку, набитому перетертою соломою. Увечері мамка клала мене на ладу й обмивала руки, лице, ноги. Тоді хрестила й приповідала: «Господи, дякуємо Тобі за ще один день, котрим Ти нас обдарував. За те, що укріпляв нас і оберігав від усього лихого. Прости нам вільні і невольні гріхи, якими за день зажурили Тебе зі слабости й нерозумности своєї. Лишаємося за Тобою, як за стіною, і кладемо у Твої руки свої душі. Хрест під себе стелимо, хрестом укриваємося, хрестом кланяємося і все зле від себе відганяємо. Прости нас, Господи, і благослови».

І цілувала мене в очі. В одне і друге. Коли мені часом кажуть, що мої очі на саме денце чужої душі заглядають, я сміюся: це від моєї мамки. Вона любила цілувати мене в очі.

Моя мамка навчила мене подяки. Розпочинати й звершувати днину подякою. Приймати радощі й прикрощі з подякою. Усе, що стається з нами, – благодать. Се милість Згори. Навіть випробування. Нам ніколи не посилається більше, ніж ми можемо знести. Що більший іспит, то більше від тебе хочуть. Знаходь у собі сили перейти поле смирення. І прийдеш до тихої води.

Широкоплечий, як двері; ввижалося, що хижка наша тримається на дідових раменах. Та так воно й було. Дідо кував коня лише на передні лаби, на чотири підкови не заходило грошей. «Коли вивчишся, будемо кувати й

задні», – казав з вуркотливим смішком. Вони спрягалися з сином і так орали свої пісні кам'яні нивки.

Під хащею в діда були довбані кимаки з бджолами. Увечері ми ходили туди. Дідо брав бджіл у щіпку і клав собі на волосся, на бороду. А пак по одній легенько тулив і до мене: «Так вони твій запах запам'ятають і не будуть кусати. Се дуже розумні мухи».

Дідо ходив у вовняних гатях з широким пасом-чересом і мав довге темне волосся, у яке після їди витирав руки. Рипучі постолі взував лише до роботи, більше ходив босим, нерідко й у зимі перебігав так двором. Куди б не їздив, на возі мав корчажку свіжої води, яку за день і випивав.

«Вода чистить мозок, як скло, – любив приповідати. – Радо її пий і споживай те, що зросло на воді й на сонці, і будеш чистим і твердим, як скло».

Сам він не сідав за стіл, кедь там не лежав жумак зеленини. Баба се добре знала. Яка приправа, така потрава. Міг зрідка ввечері глутнути вина чи паленки на хроні чи на павутинні. Та не більше як на два персти в погарчику. Так, аби лише рот сполоснути. Коли хтось більше пив, дідо морщився: «І людям мерзко, і Богу. Не будеш пити – нич не втратиш. Будеш много пити – утратиш усе».

Він на все позирав з легким смішком. Дідо був моїм першим учителем. («Глядай не долю, а волю».) Посилав мене до кадуба за квасною водою з глиняним пивняком, у якому цоркотіли камінці. На дорогу давав скибку кукурудзяної начанки. За мною ув'язувалися ластівки. Я гадав, що вони лакомляться на хлібець, і жалівся дідові. А той сміявся: то вони за кониками й бриндаками летять. Ти йдеш, збиваєш траву – комашня фуркає в боки, а ластівки й раді кормові. А коли сам він ставав у ярню оранку, то першу грудку землі кидав ластівці – на гніздо.

Дідо навчив мене видіти довкола все живе й тішитися йому – дереву, бадиліні, птиці, звірині, землі, небові. Він ніколи не обіймав мене, але я бачив, як його огрубіла рука пестить мох на криничній цямрині чи виноградну лозу. Він не говорив мудрі слова, але мудрість його коренилася в добрих очах і уважному серці. І від сього йому, неписьменному, відкривалися знання, незнайденні й у розумних книгах. При його многотрудному житті се плекало його душу, давало їй обнову й успокоєність.

У тиху годину він сідав самотиною і споглядав світ природи. І сам зливався з тим світом. Завмирав, очі затагувала волога паволока. Тоді я не впізнавав свого діда. З часом зрозумів: блажен, хто виховає в собі волю розуму і спокій душі. Се – щастя.

Між нами крутилася, як веретено, баба. Така ж суха і чорна. Її пташині вічка-поприни дірявили нас наскрізь. Баба вгадувала всі мої заміри, звідки знала про всі мої денні гріхи. Сусідкам вона всі кишки попереїдала. Бабиного язика боявся навіть сільський піп. «Ся вповість – як прискіпить». Люди казали, що дідо виміняв бабу в шатрових циган

на кобилу. Не знаю, чи то правда, але моя баба метала карти, зливала віск, судила по волосині, приймала в породіль дітей і спроваджувала мерців.

Мали бабу в селі за шептунку. Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли неврекливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіль. Ялові жони, перед тим як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки. А цукор часто віддавала мені. Дехто за лік приносив яйце, дехто мірку зерна чи шапку горіхів. Баба товкла ті горіхи, показуючи на зернята: «Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їсти щоднини хоч еден-два орішки. Будеш кріпкий, як дерево».

Не знаю, яким хворобам баба заражувала, а яким ні, та коли мої ноги обсипали страшні бородавки, баба нараз повела мене до вуя Ферка.

Перше коріння в лісі баба копала на Симона, коли ниви вже прийняли зерно. Ті гіркі корінці належало заживати натщесерце. Вони мали «впокорювати серце». А ягоди від «смолавки» збиралися аж під зазимки. Лічницю свою баба обладила в глиняній шопі. Там день при дні щось варилося, колотилося, сушилося, товклося, розтиралось. Я підносив жердя з хачі і цубрив у відрі воду.

Ясно пригадую собі оті вечори. За дверима по-осінньому вільго, і цвіркуни скурчать уже ліниво, ніби дрижать від холодної роси. А нам у шопі файно. І козі Анці, і мені, і бабі, що молиться в кутку, спершись на бочку із керинею. Я вартую огонь. З мідної цівки точиться вербовим прутиком слив'янка. На ній баба настоєє свої ліки. Терпкий кісточковий дух перебиває навіть козячий запах. Вогняні язички миготять на стінах, як образи на церковних павісах. А може, се мені в очах миготить від сонливості і дурманного тепла.

Баба обриває молитву і підходить до горшка. Дерев'яною варішкою зачерпує паленки і врочисто підносить до губ. Смачно морщиться, очі її світліють.

«Огнем побита, – тихо каже. – Менше дрівець клади», – і вертається в свій закут домолюватися.

Хоч інші й не любили бабу, я до неї тягся. Мене зачаровували її сутемні ворожіння, веселили її замашні приповістки. Вони, як зернята, позападали мені в пам'ять: «Коби здоров'я, а гріхи будуть», «Многі ворони й коня вб'яють», «Розумний пес на вітер не гавкає», «Чесному честь і під лавицею», «Кедь робиш махом – піде прахом», «Чоловік пахне вітром, а жона – димом», «Голого ремінь гріє», «Біда вимучить, біда й виучить», «Який корч, такий і прутик»...

Коляднички – Божі дячки

Ті сині, дзвінки, як крижані бурульки, різдвяні вечори. Коли вони, малі звідарі в заячих вушанках ходили присілками колядувати. Сунули волохатою вервечкою, ступаючи одне одному в слід. Подекуди сніг був до пояса, а ще морозяною курявою віявся зі смerek, що двигали важкими плечима, як сонні коні. Свічечка в обтягнутій шкіряними клаптями звідзі вела їх через кучугури й замети. Медовим блимканням теплила суворе холодне пустирище, бадьорила їхній хід. З палицями, аби відганяти собак, а може, і вовчугу, вони йшли з гори на гору, від хижі до хижі, натужно протоптуючи пішничок у снігах. Вони несли в захмарні гражди Віфлеємську звідзу й простеньку пісню про дитятко, що народилося в яслині й звичайними пеленами повилося в Бога. Діставшись до засвіченого вікна, вирівнювали дух і різко гукали: «Гей, пане газдо, чи даєте веселити у сесь Святий вечір?» – «Веселіть, веселіть».

І, ударивши для закруту по ялиновому променю звідзи, починали. Діти вівчарів, вони співали про себе:

Недалеко пастирі пасли стадо в долині,
До вертепу прибігають,
З Сином Божим прославляють Марію.

Потічки скляним дзвоном підспівували їм, а гори ковзкими схилами провадили ту пісню в зоряну високість, де «серед темної ночі дивне світло б'є в очі».

Ще приходять три царі, аж зо Сходу звідарі,
Для Ісуса ставлять широко ладан, золото і миро Марії.

Колядка ще живе, ще б'ється птицею в стріху, а вони вже вивільняють із рукавиць закоцюблі рученята в очікуванні своїх дарів. Дають їм хто що може: жменю ліскових горіхів, сушені грушки, виліплону з сиру зозульку, коржик із меленими шкварками. Це не обтяжує їх торбин, летять під гору галасвіта, перевертом, трое одною грудкою котяться. Не біда, що печиво й зозулі покришаться, зате горіхи й голови цілі. Вони, як три царі, несуть далі благовісну новину. І світ, принишклий у тихому сяйві празника, звеселений верховинський світ, готовий їх слухати до рання.

Він у трійці лопотить перший. Його гріє думка про своє золото, домашнє. Дідо Микула вніс його вранці в глиняному жбані – золотий пахучий сніп рододендронів – і в сінях провидніло. Кожен щось робить, звивається в приготуваннях, а очима глип туди – на квіття. І він теж: колядує – а думкою дома. Файно тепер у них при столі: наїдки, скляниці, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих шовкових косиць. Ніби ангел присвітив їхню тіснувату горницю. А то ж – дідо Микула, скорий на вигадку. І любима дідова колядка сама рветься з посинілих губенят:

Слово Отчєє, слово Отчєє
Взяло на ся тіло,
В темностях земних, в темностях земних
Сонце засвітило.

І гріла в темності земної ночі трьох малих колядників ще одна втішна гадка, що ставала вершком радості кожного Різдва. Кінцева колядка у вуйка Тимка. Він їх чекав, як ніхто. І вони чекали того часу, коли обійдуть зі співами всі відрубні вертепи засніженого межигір'я і прибі'ються до його ясел. Бо з ясел пішла дивная новина у світ і тут має завершитись. Вони співають у хліві одну колядку за другою, в'єдно і дзвінко – аж солома тріщить під верхом. Воли перестають ремигати, а огир Сивко скошує на них уважне лілове око. Вуйко Тимко поголений і зачесаний задля свята. На верстаку – почастунок для них: наламана медова крига від диких бджіл, кедрові горішки, яблука йонатанки, цукрові подушечки з повидлом, узвар. А за віншування вуйко Тимко обдаровує тим, чим не наділяє ніхто, – книжечками. Вони хапають котрий яку. Відтак гортають, заглядають у чужі, міняються. Книжечки називаються «Пчолка», «Наш рідний край», «Материзна», «Мила бесіда», «Син людський». В одній із них тьмаво вибито малюнок з трьома царями. Голови в них обвиті обрусами, до грудей мандрівці тиснуть дари, які принесли в занедбану вівчарню, – золото, ладан і смирну.

Гадання на звіздах

Погода вгадувалася рівно на місяць уперед – на кожний Божий день. І то була напродив проста наука. Що здебільшого й притаманне складним і важливим речам. Денна погода зароджується вночі. Тому одну ніч щомісяця належало не спати, хіба що передрімати, як заець під кущем. За відлік бралось перше, католицьке, Різдво 25 грудня.

Виходили у дзвінку темінь, мороз нараз брав у шорсткі жмені їхні обличчя. Спали засинені місяцем гори й згорблений під кожухом снігу ялиник. Нишкнули під оборогом пси. Лише Ріка щось гомоніла обледенілому камінню, клацала зубами криги. Вуйко Тимко писав пальцем по небові, водячи нігтем від зірки до зірки. Ось Чумацький Віз закушпелило ясним порохом – на чисту морозну годину. А нижче серпанок сивого туманцю – через два дні ляжуть пластом мокрі сніги. Павутиною поснувало Місяць – через тиждень розгуляється віхола, замете дороги... Далі Тимко устромляв палець у сніг, прикладав до чола, угадував градус. Тоді ловив ним вітер, визначав, з якого боку і яких чекати хмар. Кожна дрібничка щось відкривала йому, відгортала завісу в завтрашню й позавтрашню днину: і сова, що схлипнула по-жіночому, і рипіння ясеня, і густота тіні від обтяжених крон сосон, і сухість моху в шпарах стін, і легкий посів сніжку зі стріхи ім на голови. І навіть порухи шашеля в старій цямрині...

А найбільше розповідала Ріка. «Чуєш, як сипле склом на перекаці?! – парували теплими клубочками в синій студені Тимкові слова. – Чуєш, як підтягує берег, як зварює льодом плесо?! Чуєш, як крекчуть вільхи з обмороженими прикоренками?! А чуєш, як залопотіла зграя пстругів коло Зрячого Каменя?! Там тепліші вирви, там більше поживи коло старих пнів».

Ніч ділилася на чотири частки. Чотири рази до ранку виходили вони з теплого хліва й вивідували, що нового їм шепче природа. Кожен новий вихід провіщав погоду нового тижня. Ніч, сувора, сторожка гірська ніч, віддавала свої чари прийдешнім дням. У тривожній тиші суворих гір учувалася чиясь присутність. Здавалося, що хтось невидимий причаївся вгорі й пильно спостерігає за ними. Може, той і диктував Тимкові ті приховані від інших знання.

Бабині чоботи

Баба була горбатою. Чеберяла переломлена в попереку, як вербова ключка для відра. На тих, що стояли збоку, дивилася з-під руки. І це чомусь найбільше страшило онука. А дорослих лякало інше: як будуть горбату ховати? До останнього дня не знали, яку замовляти домовину. Невже коротку й широку, як собача буда?

Як тільки затихла вона з копійками на повіках, поклали її в свіжий смерековий гріб. І сталося диво: вутлий стан розпрямився й видовжився, розгладилося лице, досі втуплене в землю. На ньому відбилися полегша й спокій, легкий, аж по-дівочому радісний. Хтось із далеких родаків сміхотливо встромив: «Правду кажуть: горбатого могила виправить».

Після баби залишилися чоботи жовтавої шкіри на шнурівці й рецепт грибноі квасівки, яку всі до одного любили і якою пригощали найповажнішого гостя. Хоча баба називала це «стравою для прощави», себто для простолюду. Зате чоботи були найбільшою цінністю для неї. А відтак це поштиве ставлення до чобіт перебрала і вся родина, і діти, і внуки. Диковинні то були чоботи! Чим більше баба старіла й марніла на лиці, сап'янові «румунки» не те що не зношувалися, але й, здавалося, відновлювалися, коли їх перед празником витягали зі скрині. Аж ясніли оксамитовою ніжністю, як гузенцята персика. З роками набували живої тілесної барви. Баба, щоправда, усіляко їм годила: змивала дьогтьовим милом, змащувала конопляною оливою, набивала середину сухим дубовим листям. Чоботи мали шану й догляд, а на свою шкіру баба уваги не давала. Руки зсихалися в зморщені пташині лапки, а кістки обличчя неначе обтяглися давнім пергаментом, як у всіх смуглих і худих жінок. Лише очі в косих прорізах волого блищали, як перестиглі вишні з-під листя. Відай, не марно товклися монголи по Тисянській долині, потратили тут чіпке сім'я.

Дід звідти вивіз бабу в гори. Сплавляв туди дараби з лісом. Відв'язував із плоту смеречини для теківських газдів, а молода вдовичка сама прив'язалася. Верховинські дівки підлітали й відлітали, угадавши круту вдачу джигуна, а ця прийнялася одразу, як вербовий прутик. Погуляли в Севлюші на виручені гроші, а коли вертали назад у Теково, захмелілий дід згріб Ружіку у ведмежі лабети. Гадав, що вона, як інші, буде відбиватися, дряпатися, а вона звузила ще більше свої очі в дві палкі щілки й з гарячим придихом запитала: «Хочеш мене?» – «Хочу, золотанько». – «Дуже хочеш?» – «Дуже, зозулице». – «З любові хочеш чи так, аби погасити хіть?» – «З любові, з-під серця рветься жадання». – «Правду кажеш?» – «Істинну. Не віриш мені?» – «Вірю. Хочу вірити».

Ружіка сіла під горіха й сама зняла чобітки. А він зняв з неї все інше. Із самого важкий ремінь-черес упав, як учорашній день. І накиннулися одне на одного в нестримній жазі. І невтолено віддалися їй. То був якийсь голод тіл і спрага сердець. Вони тамували їх ротами, руками, очима й плоттю, що ніяк не могла насититися у двопільному злитті.

«Спам'ятайся, хлопче, – шепотіла Ружіка, сама в солодкій неприємності. – Уже ранок молодиться, а ти все твердий, як цей горіх». – «Кілько тої ночі, я ще й не почав радуватися тобі. Почекай, голубице, не спи, я лишень нап'юся роси». – «Пий, ладику. А я втамована. Доста напилася тебе одними й другими губами». – «Чудно мені, милоданко... Чудно, бо я в тобі силу не трачу, а набираюся її. Себе не впізнаю». – «Добрий з тебе любас, та чи надовго: на ніч, на день, на тиждень?» – «Не знаю, що на це повісти. Але скажу тобі, як у сповідальниці: ущербний я в цьому. Для мене дівки – як криниці на багні: води повно, а смак ніякий. Тому й не можу прив'язатися до одної надовго». – «Не бійся, бідачино, я тобі в цьому поможу».

І розшнурувала Ружіка свій чобіток, витягла золоту нитку і зв'язала їх нею – коліна до колін, лоно до лона, губи до губ. В урочний час, на перевалі ночі і дня, був злютований той вузол. І ніщо його не могло розірвати. Лише смерть. Про закохання оте ширилася горами й долами легенда. Про те, як ці двоє любилися й розумілися. Перший гульвіса на Верховині й рубака-вояк, що на ведмедя йшов із кілком, а місяцю й скелі молився, і темновида хупава мироносиця, що в поклонах під образами згорбилася на ключку. Як шнурок і дучка, як палець і ніготь вони жили й дихали водно...

А тоді, як запізналися над Тисою, вів її дід додому в гори. Посаг нареченої не рвав плечей. Легінь ніс закурений старий (ачей, ще від монголів) казан, а вона, боса, – ясношкірі чоботята, перекинуті через плече. Найдорожчий удовиний скарб. Розповідала, що ту взуванку справив заїжджий румун. На матеріал ледве знайшов теля, яке зросло на самому сіні й воді. Тому й шкіра була така міцна й м'якенька. Цілий чобіт можна було жужмом стиснути в жмені. Швець, доки вичиняв сирицю й шив чоботи, з'їв оте теля. А фарбував обувку жовцю. Золоті шнурки були завдовжки від пупка Ружіки до пальців ноги. За них чоботар узяв двох гусей, пару. Казав, що це притягне і їй пару. Молода вдовиця, що втратила чоловіка на Мазурських озерах, сумовито всміхалася. А даремно. Румун брав гроші не тільки за золоту роботу, а й за золоті слова.

...І була ще одна гостра радість, якої смирно чекав він цілих два дні прощі. Баба, витеребивши з подолу мідний гріш, купувала солодкого когутика – скалку перепаленого цукру на вербовій трісочці. Когутика того, лизнувши разів п'ять, не більше, він ревно ніс додому, як свою малу хоругву. Оберігав, щоб не липнули до нього шерстинки і пил, здував тополиний пух, і головне – щоб лакомину не вихопили з руки ластівки, що в долині дуже зухабні. Когутика мали вдома долизати Петро і Гафія, яких на прощу не брали. Назад тюпали майже цілий день. Доки за скелястим узвозом із темних папоротей не прохоплювалася Ріка. Їхня Ріка. Вона несла незбагненну

присутність дому, рідної обжитої царини, прибитої до дикої гори теплими п'ятами його пращурів і його мізерними спритними ноженнями.

Тут вони роззувалися й мочили натруджені ноги. Баба змивала з чобіт листяний попіл, яким доти натирала жовті чоботи, аби «не молодитися на прощі». Звідти вже йшли босі – що збивати пусто обувку! Іти було легше. Помагали й бабині слова: «Коли чоловік у дорозі, то не стоптується тілом. А коли ще й у дорозі до Бога, то й серцем не старіє». «Бабко, до Бога йдуть обути, а від Бога – босі?»

«Бог на ноги не позирає. Аби йшли. Ти до нього крок – Він до тебе два».

«Він бачить нас за густими ялинами, бабко?»

«Він з нами йде».

«Теж босий?»

«Не лопочи дурне».

«Босий, бабко, босий. Я бачив його на хресті. Не мав на ногах постолів».

«Воно так. Нащо на хресті постолі?..»

«Як ми прийдемо, що Він буде робити в наших заломах, бабко?»

«Помагати нам буде».

«Помагати робити сіно?»

«Ні, помагати жити. А комусь – і помирати».

«Бабко, поміч і в смерті потрібна?»

«Ще й як потрібна. Смерть не менша важниця, ніж життя».

Баба померла після діда через півтора місяця. Коли йому затягло очі плівкою, як риб'ячим міхуром, водила його за руку. Йому ще замолоду сказило очі палюче сонце в скелях Сербії. Він не бачив, але відчував, що баба ледве совається, переломлена надвое. «Дожилисьмо, – кречав дідо Микула. – З тебе половина лишилася, а я вже як у гробі живу. Просив сліпий глухого...» – «Не бійся, я тебе не лишу, – утішала його баба. – Дійдеш куди треба. Душа зряча». – «Ні, ти не Ружіка, ти моя ружа трояка», – муркотів дід і затягував собі під ніс так сумовито, що молоко скисало в гладуні:

Черлена ружа трояка,
Мала я мужа, мала я мужа,
Мала я мужа пияка.
Він нич не робить, лише п'є,
Прийде додому, додому прийде,
Прийде додому – мене б'є.
Не бий 'ня, муже, не карай,
Лишу 'ти діти, діти ти лишу,
А сама піду за Дунай.

Та співанка була не про нього, а, радше, про його зятя Йонка. А баба насправду встигла діда поховати й дочекатися сороковини, щоб відпровадити його душу. Сама вже ні ходити, ні лежати не могла. Смішувалася: «Старій бабі й на печі ухаби». Лише молитися могла на колінах і спати сидячи. Так і померла, сидячи при дідовій могилі. Обое в смерті за руки побралися. Сіяла баба матіолу, щоб йому там файно пахло вечорами... «Там, де уснула, там і копайте їй», – звелів син Тимко. А його, онука, тоді незвично кольнуло оте слово, що прохопилося у вуйка, – «уснула». Не кожен собі вимолить такий вічний сон. Там бабу й похоронили, хрест поклали рамено в рамено з дідовим. Як у земній близькості. Але й цього їм було мало. З часом бабин хрест почав кривитися й хилитися до дідового, поки не зіперся на його акацієве плече. Може, то й не мурашина робота... Не треба все на ноги розмислу класти. Хто, як не той же дідो Микула, учив його: «Приймай мале за велике».

Залишилися після баби легкі й теплі, як перепілки, чоботи-румунки і вічний казан мідного виклепу. У ньому варилися курчата на гостину, сливи на чорний, як смола, леквар, шварки з диких свиней, зілля, яким гоїли худобу, і грибна квасівка. Головна бабина страва, яку марно прихитрялися опанувати межигірські газдині. Одне – почути, інше – приготувати, а ще інакше – вкласти у вариво пряний гомін половецьких степів, що гарячою краплею колобродив у бабиних жилах.

Він добре пам'ятає, як баба ворожила в задвір'ї над казаном, підкидаючи під нього крихке грабове паліччя і соломку з підлісних невдобин. Видно, сенс мало й те, на чому готувалася страва. Усе має значення в роботі, коли робиться з душою. У киплячий квас-розсіл із квашеної капусти клалися варені нашатковані гриби. Гриби бралися лише сушені, біляки й лисички в рівних частках. Окремо тушкувалися на топлому маслі з цибулею нарізані соломкою буряки, їх теж висипали в казан. Варилося це якихось сім хвилин. Тоді підсипалася промита крупа, яка є в комо-рі (добре, коли гречка). Підварювалося над жаром. Коли квасівка була готова, її заправляли товченим часником, меленим перцем, рясно посипали зелениною. Баба ще спускала в казан на ниточці жмутик свого зілля. Бо квасівка та була не лише ситною смакотю, а й ліком для шлунка й печінки. Зятя її після безошадного пиття на ноги ставила тільки ця страва.

На парастас за бабою жінки теж наварили квасівки. Не такої смачної, як її, але теж доброї. Він сидів за столом біля вуйка і тихо запитав його: «Тепер, коли баби вже немає, і Бога з нами не буде?»

«Не знаю, це від нас залежить, від нашого ведення. А Він сам вирішить – бути з нами чи ні».

«Бог з неба на нас дивиться?»

«Бог нас бачить не згори, а зсередини».

Ці слова тоді його дуже вразили і навіть злякали. Але сам себе й заспокоїв: «Добре, що квасівка така смачна. Може, й Богові засмакує. Якщо Він там, усередині...»

Князь дерева

Матій був великим дереводілом. І нахил той вився за ним змаленства. Чи й мав десять літ, коли батько взяв його з собою косити на вишні Уходи. На три днини вийшли, а сіль забули. Ні картоплину, ні цибулину не здобриш. А вертатися ліньки, намахавшись за день косою. Малий ті батькові гризоти бачив і щось заклопотано почав стругати з кори. Най бавиться дітвак!

І ось прибігає він у покіс: «Не журіться, тату, сіль буде. Ми мамці письмо пустимо». – «Ачей, голубом?» – «Ні, орлом. Лишень дерев'яним». – «Ти, синку, перегрівся на сонці. Чи не казав я тобі бавитися в холодку?» – «Тату, він полетить у долину і сяде на нашому дворі». – «Матійчику, дерево пливе, але щоб летіло...» – «Полетить, не бійтеся. Я видів не раз, як орел держиться в небі й крилами не махає. Тимко каже, що воздухи – то небесна вода, і в ній, як риба в ріці, пливе птиця в небі. Кора соснова така ж легка, як крило. Я її підстругав як треба і прочистив лусочки, щоб воздухам було вільно їх обдувати. Полетить, тату, щоб я так жив! Пишіть письмо», – і простягає тоненьку бересту.

Батько, щоб не рознадіювати сина, дістав вуглика і намалявав: «Жоно, неси солі, бо вуха терпнуть». Матій згорнув берестину, примуцував її до своєї вертушки й вивіркою вихопився на вершок крайньої сосни. Пропав у гущі крони. Косар здолу спостеріг лише, як із лапатоного гілляччя пролупилося сіре пташа і пурхнуло в чисту просинь. Воно не поспішало летіти, зависло, хитаючись, пробуваючи крило, а тоді, ухопивши вітрик, плавними габами – угору-вниз, угору-вниз – пустилося у мрійний політ. Тут, на вишніх Уходах, завжди протяжив із полонин свіжий легіт.

Чоловік, опершись на косовище, приголомшено думкував: звідки цей недоросток, його кривна дитина, знає про вітер, небо й дерево щось таке, чого не знає він, не знали його батько й дід? Звідки снується це пізнання? Чи не від тих крилатих людей, про яких досі тут казкують і які нібито залишили по собі Зрячий Камінь?

«Люди поділяються на два роди: котрі щось знають, і ті, котрі знають "щось". Таких мало. Такі посіяні в ниві людності, як хрещаті чотирилисники в конюшині». Словист із Тимкового дерева.

Дерев'яний орел полетів – і це було чудо. Ще більшу дивину приніс вечір, коли біля косарської колиби виросла газдиня з клунком: «Якась нежива птиця з вашого боку перелетіла через наш двір. Мені серце впало: що то за познак такий?! А ви ще й сіль забули. Прісне ідло – ще півбіди, а чим на ніч присолите поріг від нечисті? Зібралася на дух – і біжка в гори».

Так малий Матій послав вість у простори. Діди його сурмили дальній переказ трембітами, а він передав нужду крилатим деревом.

Таки знав він про дерево «щось». Знав, і душа дерева відкривалася його розумінню, давалася мудрим рукам.

Які Матій рубав хати по Верховині! Хати – як скриньки для коштовностей парадної панії. Газди чекали на його роботу роками. Знаючи наперед химерну умову майстра: господу закладати там, де покаже він. Там і били з каменя підвалини, укореняли основу в землю. Як дід Микула волосом знаходив воду, так Матієві безмовна живність підказувала придатне місце для людського житловища: привільне лежбище худоби, згромадження мурах, сухих кротовин, рівного росту дерев, на яких гніздилися співочі птиці. І щоб осоння добре вгрівало стіни, і щоб безпутні вітровії їх не продували, і щоб підземні сліпі води не бралися підмурівка. Коли таке місце відкривалося Матієві, палив ватру – слухав говоріння вогню, удивлявся в дим. Казав господареві тут стелити й спати. І першу ніч, і другу, і третю. А вже сні йому кінцево потвердять вибір. Сні без чужих голосів і голосінь, без зазіхань потривоженої немзи. Сні, що упокорюють мислі і свіжать тіло. Сні дому свого. Тихі, погідні сні, що звершаються останнім під дахом небесним – вічним сном. Не дарма дім і домовина – одного дерева, одного кореня.

Хати Матій не ставив, не будував, а вивершував. Утверджував стінами захист і покій. Як будується корабель для далекого плавання, так і людське житло для довгого життя роду. Хата, як і людина, мала стояти лицем до сонця, спиною до вітру. Вона й схожа була на жінку. На розповнену, порідну жінку, готову пригорнути до лона доброжиток світу. Вона радо приймає пожитця, як мати дитину. Перед і зад хижі були ширшими за тулуб, поріг високий, а одвірки низькі, аби входило туди лише чекане. Вікна пропускали скупе світло й стерегли цінне тепло. Проми в них маленькі, аби ти зсередини

бачив усе і всіх, а тебе – ні. Аби тут було затишно й безпечно людині, як звірині в лігві й птиці в дуплі.

Приземкувате тіло у верховинського дому, зате стрімкий, високий дах. Дак, як дві скісно стулені долоні, дві лускаті рибини, аби панциром відбивати дощ, сніг і град. Дак-оберіг. На смечини схожі ці верхи, бо під їх розлогим і тісним шатром і після зливи сухо.

Смечки на хати рубалися по сухих гірських спадах, ті, що тяглися в небо свічками, такі ж натеплені сонцем і облизані накругло вітрами. Вони і в стінах потягнуться вгору, бо навіть мертве дерево прагне високості. Як померла людина – неба. Бечена, округлі зовні й рівні зсередини, замикаються одне з одним «ключем». Ніяких цвяхів і скоб не треба, і мохової прокладки теж. Протеси наче злиті один із другим, злитовані. Хвости їхні майстер не поспішає обрізувати. Вони надають будові легкості й привабливості. А ще коли він матиме прогалину в роботі, то виб'є на тих зрубках узір – хрещатий, листовий, ялиновий чи просто різьблене серце. Бо це людська домина і тут чиєсь серце.

Кожна така стіна стає щільним пташиним крилом, якому не вадить ні сирість, ні пролив, ні сонцезар. У цих стінах ти інша людина, ніж на голих пляях і в неприхисних гірських румовищах. Тут ти людина Дому. Домар. Це твоя земна яскина, твое благодатне обітвання. У такому домістві гарно народжуватися й не страшно вмирати.

Такі хати робив його стрий Матій. А також храми, що головами ріднилися з небом. Пропахлі живицею й ладаном, вони напували душі миром і розрадою. Були обителями нетривкого перепочинку для прочан із хаш і роздолів, були Домом для Верховинного Господа, що прийшов сюди з жарких кам'яних пустель. Прийшов і, здивований, зупинився, спостерігши гострим оком теслі – скільки дерева! Усе, куди не поведи поглядом, – дерево. Ані мачини з іншого матеріалу, усе – з дерева: і іконостас, і крилос, і царські ворота, і свічники, і образи, а нерідко навіть дерев'яна олива замість дорогої завізної.

Усе давалося рукам стрія Матія. Вирізував із липи Богородицю з Дитинчам. І покрив їх лиця таким лаком, що як живі привітно світилися. Матінка мала вишитий комір сорочки, а на голові білу хустину – чисто як верховинка, що зібралася пекти хліб. Йому, малому, весь час увижався той образ, коли вони в колядах тягли співанку, якої їх навчила баба: «Богородичка ватру скресала, над тов ватерков Христа зогривала».

Дерево мало Матія за свого брата, не інакше. Кожен малий верховинець спинається на ноги, помагаючи собі топирцем. Не ложкою, а барткою себе годую, під голову зчаста кладе не подушку, а топорище. Бо дерево – його хліб і його доля. А для стрія воно було душевним, сродним ділом. Відкривалося це надто в його небуденних поробках. Не було для музик Мараморощини, Потисся і околів Волового більшого пана за Матія. Бо таки даровитий майстер є паном над панами й угодним для самого Бога. Ніхто не майстрував таких інструментів, як Матій.

Його скрипки водили гудаків із свайби на свайбу, з гостини на гостину, на них грали панству в рестораціях і гостинних домах Мукачева, Хуста, Ужгорода, Лемберга, а один скрипаль із Будапештської опери похвалявся, що в нього інструмент від «верховинця з королівським іменем Матяш, котрий і сам є королем скрипок на тих гонах». І додавав, що складена та скрипка з дощенок сосни, у яку вдарила блискавка.

І було то істинною правдою. Довга дорога до музики. Музику дерева стрий Матій перше слухав у лісі. Її народжують вітер, дощі й сонце над карпатськими пралісами. Вона визріває у дзвінких стовбурах ялини і хвилястого явора. Тижнями никав майстер лісовими облазами й бердами, човгав широкими лижвами в снігових заметах, вистукував топірцем стовбуриська. Передусім ціловані громовицею, бо, пронизане небесним дзвоном, це дерево вже співає. Співають у ньому, як тлумачив ім стрий, скристалізовані смоли й задубілі у волокнах соки. Це й надає правдивому інструменту срібних обертонів. На позначене місце стрий часто приводив його, тоді ще легінчука, і вони разом рубали дерево, що під кожним ударом сокири гуділо обірваною струною.

«Чуєш, який резонанс?» – мудрувато питав Матій. Любив, щоб саме він розробляв із ним дерево, щоб розкладав потім дошки під стріхою, наглядав за «лагідною сушкою». А раз пояснив причину цієї прихильності: «Ти в роботі розважливий, робиш без поспіху й не переймаєшся плодом праці. Держися цього й далі. Не бийся за високим результатом і не будь голодний до грошей. І матимеш усе й понад те, що мають інші, спритні й неситі. У цьому криється перша правда майстра».

Схожий відлукот того розмислу був прописаний і на листку Тимкового дерева: «Ніколи не клени інструменту і роботи, яку виконуєш. Бо робота – твоя доля. А долю не кленуть».

Бувало, десь у дальніх прислопах Матій віднаходив столітню гражду, аж сиву від віку. І виторговував у газди бодай одну крокву взамін на нову чи за добрий гріш. Закурену дошку він пестив долонею, як безцінну ікону, постукував нігтем, прислухався до потаємного відголосу. І очі його, як жарини під вітром, починали ясніти. Нерідко вони разом ночували в тих граждах, що кусали простір чорними зубами дашків і заборол. У них жив ще старий дух, жили невмирущі голоси старовіку. Малий примушував себе рано заснути, аби не чути їх.

Та якось серед ночі він прокинувся. Надворі чопонів дощ. Матій лежав із розплющеними очима, умиротворений, зосереджений. «Стрию, чому ви не спите?» – «Слухаю». – «Що?» – «Музику». – «Де ви її чуєте?» – «Прислухайся, як співають драниці під дощем. Такої музики ніякі людські цимбали не спрядуть. Навчися це чути й любити – і легше тобі буде дихати...»

Самому йому, одухотвореному любимою роботою, легко дихалося. Хоча, може, і непросто жилося. Ще й донині котяться гірським світом перекази про дерев'яний годинник, що його зладнував Матій для своєї любки з Тячева. То була бита газдинька й молодша за нього чи не вдвое. Весь час,

щоб видоїти хлопа, загадувала якісь диковинки. А він, засліплений любов'ю, радо те виконував. То ялівцеву скриньку з потайним денцем, то крісельце, що годинами само гойдалося, то креденс для начиння з ребристим склом гірського кришталю, то постелю з різьбленими голубами над узголів'ям... Поривався ще змайструвати для неї бричку, щоб такої не було і в Празі, та лукавиця не мала терпіння чекати, бо марила вже іншим.

А Матій того не знав, домагався її приязні: «Коли будемо разом, любнице? Так, щоб навіки». А та хвостом крутила: «Наша любов солом'яна, нам час міряє дерев'яний годинник. От і рахуй...» Матій скріпив серце, пішов. А вернувся за місяць. Забив кілок у стіну й повісив годинника. Увесь із чистого дерева, зібраний із кедра, білого ясеня і груші-дички. Коліщата і стрілки були вирізані з самшиту, а зозулька – з берези. Посивілої від часу. І міряв час його годинник справно, як і той, що на міській ратуші. На ту дивницю роями ходили дивитися люди. Доки промітна жіночка не продала годинник жидові, а той перепродав його в готель «Коруна» в Ужгород. Помалу вона вигідно спродала й інші його вироби, що розпорошилися по панських маєтках. Останнє, що зробив на її примху Матій, – це шаблю для її нового кохавника, чеського офіцера. А сам і далі за нею вмирав. Та шабля блищала холодною крицею проти сонця, і здавалося, що перетне стрічку в повітрі. Ніхто не здогадувався, що вистругана вона з мореної акації. А хвацько загнуті піхви – зі старої грабової довбні...

Не було такого, чого не міг виробити з дерева стрий Матій. І не було такого, що могло його самого здивувати. А виявилось, що є. Якось вони розговорилися й Матій захоплено переповів йому дивну історію. Її почув від наших людей, що працювали при тартаках у Мексиці. Будували церкву в поселенні Лоретто. Храмина планувалася вузькою й високою, з органом і хорами нагорі. Та от біда, архітектор нагло помер, як тільки покрили будівлю. І начерки його пропали. Просили помічати в інших знайомих людей, та як ті не рахували, як не мудрували, а вибудувати східці на хори не виходило. Не вистачало місця для опор. Дев'ять днів молилися черниці в нужді своїй святому Йосипу-теслі, а на десятий заглянув із вулиці непоказний чоловічок. Назвав себе столяром, сказав, що готовий зарадити цій справі. Довірилися йому, бо іншого вибору не мали.

Майстер той привіз своє дерево і став до роботи. Працював самотиною, бувало, що й за північ світила лампа. І поклав східці за короткий термін. За роботу не взяв нічого. Як з'явився несподівано – так і зник. Не встигли й імені його запитати. Та що він? Людей зачарували сходи, що наче зависли в повітрі. Їх не тримала жодна опора. Лагідною зввиною спиналися вгору шаблі – їх було тридцять три. Майстри з цілого світу, що оглядали це диво, не завбачили в роботі ні цвяха, ні клею. І ніхто не вгадав досі, з якого ті сходи дерева... Ось така історія, що будила захоплення верховинського дроводіла.

Чарівним місцем була стрийова майстерня над потоком. Вода обертала колесо, яке приводило в рух пили, фуганки і свердла. На полицях було повно баночок із рідинами, бурштиновими кристалами, бджолиним прополісом, лежали круги воску. З них змішувався й варився лак. Такий лак, що зріднювався з деревом і не лишав жодного пасемця на дівочому тілі скрипки.

Зі сволоків звисали кінські хвости. Чи не з цілого табуна. За ними можна було вгадувати масть – сіру, булану, білу, ворону, кару. Не все те

підходило для смичка – легкого, замашного, припарадженого десятком оздоб. Смик – то друга сердечна половина скрипки, жених її. Непросто знайти для нього деревину. Вуйко брав вузлуватий, «поплюваний» горгулями жереп, а найчастіше – шипшину, що росла з каменя десь над урвищем. Гілля її було твердим і водночас легким та гнучким. Такий смик сам літав у руці музиканта, був її віртуозним подовженням.

А скільки хисту докладалося, аби вибрати й ув'язати волос! Якщо кінь «перегорів» у праці, чи жив на недоїді, чи не знав випасу на волі, така волосінь не годилася для смичка. Найохочіше брав її стрий від коней з Горганського хребта. Ті жили на полонинах під дощами, а нерідко добували й копитами пашу з-під снігу. Шовкові гриви, що звисали ледве не до колін, служили їм захисними попонами. Той шовк, витоншений і вичесаний вітрами, дражнить потім струни, як малі пастушата задирають Сплячу Луну, що живе в ущелинах.

Пам'ятна потішна билиця про цигана з Вишкова, котрий постачав стрійові кінський волос. Піймався той на дрібній крадіжці, і нотар оголосив йому вирок – три роки криміналу. «Як це так, паночку: за три курки – аж три роки?!» – «Так у законі». – «Якщо й за коні, то це друга справа, – примирився циган. – Але прошу поважний суд врахувати, що коні я крав з благородного наміру – через волос для скрипок. Аби панство тішилося з доброї музики...»

Між скрипками й цимбалами різав Матій і трембіти. Трембіти не прості, не деревні рури, щоб давати погук псам і відпужувати вовка, а голосисті сурми, що списками посилали розмову в далечінь. Трембіти для ватагів. І то не простих, а родовитих, що наситили за віки воздухами груди й тепер уміють видихати з них слова. Той дар снується ще від святого Юрія-Зелейника, що проголошував весни зубровою трубою. І тепер трембіта дає поголос світові, що живе й зелено б'ється серце карпатської Верховини – коштовного його смарагду. Проголошує світлу звістку Воскресіння, величає Боже Різдво, радування коляди, вістует народження нової душі й сумує за відходом спочиої, кличе на альпійські луки рої маржини, дає звіт долішнім газдам про погідне літування чи прикрі втрати, держить своєю тягучою нutoю в цілісній спілці людей, отари, псів, звірину й невидимі сили гір.

Така трембіта (тут ще кажуть трумбета) вирізується з сухої, «заснулої» молодой смечини, що зросла на самій плішці гори. Бо голос її має пливати верхами й танути в далеких зворах. Першим трембіту пробував вітер, лудив її горло. Тоді цівка щільно обв'язувалася ликом берези, напоеної чистими водами. Це як вузли, що теж грають самі по собі, згущують звучання. Для трембіти треба мати не тільки добру дихалку, а й міцні руки, твердий поступ. Сурма не сміє бути коротшою за стоячу людину з вистроменою вгору рукою. А ще краще – коли триметрова. Що ближче до неба, тим чистіший, більш проріджений звук.

Трембіта – інструмент суворої вдачі, як і самі горяни. Та стрий Матій прихитрявся м'якшити її мелодію, уплітати в неї радісний мотив. І коли озвалися з усіх горбів трембіти, скликаючи на останню службу душі їхнього сотворителя, ватаги не змогли влити достатньо скорботи у свій гук. Смуток сплітався з безжурністю, творячи не траурний гомін, а врочисту заздраницю. Зате скрипки скімлили правдиво, зітхаючи деками пробитих сердець, голосили

на всю округу. Лишень тоді, коли двір затопило ройовище мандрівних і дозвільних людей зі смиками, гусями, цимбалами й бубнами, домашні зрозуміли, скільки неприкаяних душ грілося біля дару їхнього родака, що собі не встиг навіть труни справити – поклали його в наспіх збиту, нестругану...

Люди грали, закусивши губи. Грали з сирітською запеклістю. Грали, наче собі на смертну годину. І дерева слухали їх стоячи, а гори темніли хмурими ликами, як колись темніли поліровані дощечки під його пензлем. Був там і циган-конокрад із Вишкова. Приніс у вогкій шматині віхтик пахучого васілика, щоб посадити на його могилці. Десь дочувся, що це зілля єдине з усіх було при Ісусові в гробі. А Той, як і Матій, теж починав теслю, лишень музикою наповнював не дерево, а людські серця... І був той циган дуже зажурений, хоча годували й поїли його щедро. Перехилив у себе келишок і гірко мовив: «Що наше життя – слід підкови на глинищі. Слід краденого коня, що вчора був чиїмось, а нині нічий».

І ще, кажуть, газети писали, що того вечора посеред великого концерту в Будапешті урвалася струна на скрипці. На тій – із написом «Матяш». Його колись розпеченим шилом випалив Матій на догоду знаного скрипаля. Бо той хотів, аби розкішний інструмент мав і ім'я королівське, а не простацьке верховинське. Хоча який він був король, непоказний з вигляду, але рукастий Матій? Хіба що – князь дерева.

По ньому залишилася приповідка: «Дерева – се худоба Божа».

Казанка про хлів

Навмисне загаювався на вулиці, щоб зачинили зсередини хату, і він мусив проситися до вуйка Тимка в хлів. Корови, сопучи, дозбирували потрачені стебла. Кінь хляпав губами, обмахувався хвостом. Ціпкали в гнізді під сволоком ластів'ята. Зухвало тріщав під сідалом цвіркун. І він під вуйковим плечем у тісних яслах тріщав своїми допитуваннями:

«Чому ви спите в хліві?»

«Треба десь спати».

«А чому тут? У хлівах спить лише худоба».

«Що худобі добре, те й людині годиться. Придивляйся до поведження звірини – і будеш знати, чого сам триматися. Пий там, де кінь п'є. Кінь поганой води не питиме ніколи. Стели постелю там, де кішка вкладається. Кусай садовину, котру червак торкнув. Сміло бери гриби, на які комашня сідає. Саджай дерево там, де кріт рие. Хату клади на місці, де змія вигрівається. Криницю копай там, де птиці кубляться в спеку. Лягай і вставай з курми – і матимеш золоте зерно дня. Споживай багато зеленого – і матимеш спритні ноги й дуже серце, як у звіра. Плавай часто – і будеш на землі чути, як риба у воді. Частіше поглядай у небо, ніж під ноги, – і будуть думки твої ясні й легкі. Більше мовчи, ніж говори, – і в душі твоїй поселиться тиша, а дух буде мирним і спокійним...»

«Але я, вуйку, хочу бути дужим і смілим».

«А смілість – то і є спокій серця. Колись ти до цього й сам дійдеш».

«І все це знають звірі?!»

«Ще більше знають, бо їхній розум не замулений жадобою, заздрістю й страхом».

«Виходить, вуйку, звірі ліпші за людей?!»

«Що тобі повісти? Виходить, що в дечому ліпші. Коли наш Господь мав народитися, була зима. Його батько й мати мусили критися, поневірялися околичними дорогами, аби їх не впізнали. Не мали де притулитися. І віслюк їх притомився, і Йосип збив ноги, а Марія вже мала народжувати. До яких заїздів не завертали – не було для них місця. Не було, бо не хотіли їх приймати. Коли вже вкінці зневірилися – хоч під скелею ночуй – котрась господиня змилосердилася й пустила їх до стайні. Там, у яслах, і прийшов у світ маленький Ісусик. Буря, що зветься там самум, торгала дверима, жбухала в щілини гострим піском, дихала холодом пустині. Немовлятко зігрівали своїм диханням буйволи, ці неповороткі, лахматі, брудні тварини. Вони перші дали йому своє тепло. А вже потім прийшли несміло глянути на Божого Сина нужденні люди, що випасали по крем'янистих горбах кіз і овець. Убогі, вони ще й принесли для породіллі якісь дарунки... Ось як воно простелилося. Не в палаці, не в пишному храмі почав земну путь наш Бог, а в хліві між бидлятами. Не царі його приймали, не знатні священики, а прості пастухи, що й читати не вміли. Вони складали простенькі пісні про це диво й передавали одне одному, щоб не загубити слова. А відтак Ісус навчив їх молитов. Вони не вміли їх записати... Галілейські рибарі збиралися ночами в халупах, не світлячи, аби разом промовляти ті молитви. Заронені

в мозок і серця, як іскри, розносилися вони по горах і долинах. І вогонь віри не гас. Збиралися нишком по хлівах і робітнях, аби не занепастити родину. Бо за це могли й розіп'яти. Нужденні збирачі лахміття й битого скла ходили околицями Рима, міняючи скляні друзки на дзвін широкого слова. Гонителі й не здогадувалися, які високі духом ці голодранці... Жони-македонянки ховалися в диких горах, аби співати святі псалми, донесені сюди з чужих країв. Не всі слова їм були зрозумілі, тому вони весь час збивалися й верталися до початку. Добре, якщо хтось міг пояснити їхнє значення. Більше підказувало серце. І знову спотикалися на якомусь химерному слові, і знову починали наново. Аж поки їхні пісні не вирівнялися, не виструнчилися, як молоді сосни. Співи слухали птиці й звірі, бо вони мусили хоронитися від лихих людей... Ось тобі моя казанка про хлів і про те, що з нього пішло».

Пташка-домашка

До часу вона пішла з цього світу, бо й дочасно і прийшла на нього. Породілля ткала, коли напали нечekanі перейми. Скрикнула й м'яко зсунулася з кріселя. На крик хтось приспів і вздрів у клоччі дитинча, що ручкою перебирало нитки. Змили пискля – дівочка! Старина казала, що це добра познака, що доля піде їй у нитку. Люди щось знають, та не все. Нитки з нею були до останку, а доля не стелилася. Дівчатко росло хупавеньким, бліденьким, із ручками й голоском тоненькими, як ті нитки. Холод діяв ріденькі кісточкі й під овечою гунею. Видати, не нагрілася тілесним матірним теплом. Зате духом грілася. До Гафки липло все те, що йшло від красивого слова – молитва, співанка, казка, приповідка.

До ярного Юри на двір не потикалася. А тоді плела вінчики й вішала на роги козам, коровам і баранам. Їх переганяли через курище зі скіпок глоду й терену, щоб множилися, як той попіл. На їхній маржині, що йшла в полонину, були найяскравіші Гафині вінки. Дівки співали ладканки. Газда сплітав із сіна колесо і, підпаливши його, пускав двором. А ворітницю забивав дерновищем і вербовим кіллям, аби босоркані не сікалися обійстя.

У борозну й на випаси Гафу не пускали – сама як ягничка. Інші дівки бавилися й бурхливо дівували, а вона все при матері, як друга тінь. Пташка-домашка. Та кажуть, що своє Бог і в запічку помітить. І ті, кому це треба. Прибився легінь із гайналів, що виходив сюди на кісьбу. Хлопчище справний і збідований. Гафин вітець, заможистий верховинець, міркував так: хто в бідності не був, той і гаразду не зацінить. Тому й не перечив їх прилюбу. Усе йшло до вінця. І тут по карпатських теренах почали рекрутувати придатне чоловіцтво на шахти Франції та Бельгії. Записався й Олекса. Збирали їх так нагло, що в суботу вони повинчалися з Гафою, а в неділю до розвиднення хлопці вже сиділи на возах. Із-за столу – у дорогу. Так і не лягли молоді разом.

Правда, устигла Гафія довершити вишивану сорочку Олексі й набрати бісерну тасьму на капелюх. І запакувала це разом із шитим обрусом і платинками, в'язаними рукавицями і капчурами. Олекса пішов у світи, а вона лишилася, як на цідилку – не дівиця, не вдовиця й не жона. Батько прирубав для неї з сіней світличку, брат Матій витесав обстанову, скриню і малі кленові кросенця. Бо це перше, що просила сестра.

Якось це само до неї приліпилося – тканиня й вишивка. А може, так збавляла безмір часу, гнітила в тому занятті гіркоту самотини? Чи, може, подвигла її перша цидула від Олекси?

«Мила моя Гафійко. З поклоном пише тобі Алексій із чужини. Рвуся до тебе гадкою і серцем, і рука дрижить із пером гірше, ніж із молотом у підземній бані. Усе слава Богу: і робота, і живот. Одна біда – коні. Коні, що тягають теліжки з вуглям. Сліпі від темряви й усі темної масті, бо вугільний пил увівся їм у шкіру. Вони не піднімають голів і сплять стоячи. Їм не треба нічого казати, чують усе на скрип, на брязкіт. Але й тепло людське чують. Коли ти поруч, боязко нахиляються до тебе. Нас піднімають з ями хоч на ніч і на недільний день, а вони тут навічно. Коли здихають, їх і тоді не піднімають, а загрибають у породу. Я не можу довго видіти цих коней, тому попросився в глибші шурфи, де коні не пролізають. Звідти вигрібати вугля можуть лише люди. Зате тутки більше й платять. А запас біди не чинить, як той казав.

Платять справно. Вояся тобі й казати скільки, щоб не вректи. Якщо Бог погодить, за кількоро літ будемо зі своєю хижкою і худібкою. Ще й хаші прикупимо. А вберу будеш носити таку, що мадярським паніям і жидівкам і не снилася. По неділях імо тут білий хліб із пахучими білими ковбасками. І запиваємо білим пивом. Та не це мене тішить, а твій обрус, на якому я розкладаю іство. Так, як дома. Платинки все ще пахнуть твоїми руками. А душу гріє твоя сорочка. Пройдуся в ній і в крисані, підбитій рясними оздобами, – пан над панами в шахтарському петіт-вілі.

Солодка Гафійко, якби ти знала, як добре бути на землі, під Божим сонцем. Я лише тепер це спізнав. Люди бояться гробової ями в п'ять ліктів, а що казати про сиру, дику підземну пустощ, у якій ми, як черваки, довбаємо чорну лаву! Серце німіє, коли чуєш, як зриваються непідперті брили, прибиваючи людей. Перехрестиш закурену твар і б'єш кайлом далі, бо мусиш своє нарубати за день. Закон тут, як і в лісі. Лише земля гірше жере людей, як дерево. Та чомусь коней мені, гріх казати, ще більше шкода...

Кланяйся, дорога моя, усім, кого я знаю й хто знає мене. А в першу голову – нашим смерекам, котрі мені й тут пахнуть із твого шитва. Лишаюся при вірі й надії, Алексій».

По тому прийшов від нього ще один лист, а затим – як відтяло. Світ ухопила заворуха. Вітер і сюди доносив гар війни. Легінів із Верховини рекрутували вже не на роботи – на фронти. А Гафія ткала й вишивала. Що знала робити?

Глухо, як прихований часомір, цоркали її кросна, присвічені лояним каганцем. Нитки струнами бігли рамою в теплий закамарок. Пальці наосліп перебирали їх, пропускаючи човник. Коли поперечна нитка влягалася між повздовжніми, стукало бердо. Сірі промені ниток стискалися в полотно. Гафія «прибивала» їх ще й вільховим гребенем. Це коли ткала під саржу й атлас. Полотно виходило тоненьке й аж іскрилося на оборках, як іній. І цупке таке, що можна було ним каміння носити. Аякже, коноплі на нього чесалися з м'яких ґрунтів. Або льон, який дід вимінював у польській стороні на темний гірський мед і круги сиру. Гроші не мали такої сили.

А що вже казати про цінність її ткання! Відданиці марили таким приданим. Гафіїн же яловий посаг лежав у скрині. Ткала для інших. І вишивала. Що то були за дивовзори! Не просто барвне мереживо, а закликання долі, тиха молитва. А може, й напавду це був «тайнопис роду», як казав Тимко. «Те, що важко переказати словом і співаницею, вона сподобляється передати вузликами барв і ладом узорів. Либонь, і сама не знає, звідки це точиться. Просто безпомильно "списує" те, що бачить зряче серце, що нашіптують їй давні голоси. І так ця красна правда перетікає з віку у вік, з роду в рід. Милує око й наповнює свіжою радістю серце». Про їхню Гафію казав. Так, аби вона не чула, бо тітка палилася лицем, як вишита ружа з фарбованих калиною ниток. Звідки та кров бралася в жінки, що дні збувала з голкою, а вечори – над кроснами?

Та не це дивина. Звідки бралася та ряснота і яснота кольору?! Наче виспіваний, а подекуди виплаканий, зливався він на полотно. І кликав до сміху, до танцю, до любовної гри чи до мрійливої задуми, до світлого смутку, до сердечної рівноваги, до очисного плачу душі... Стільки мудрої сили променило біле сяйво Гафіїного шитва! Як Тимко прописав сенс свого буття в Дерево Правди, так Гафія вшила свою нетрачену жіночу й матірну любов у полотно.

Спокій і тиша дрімали у вишитих листочках, небесна погідність – у фіялках і голубах, сонячна стиглість – у колосі, веселість і вогненна жага яскрили в ружах і мальвах. Завитки безконечників, звізди й місяці, дерева й листя, квіти й трави, лози й грона, зозулі й соколи, когути й кури, зерно й перевесла... Усе це ряхтіло, сміялося, жило осібним життям. Тканина якось і не помічалася під ним. Хто вміє, то вміє всяко. Гафія й самими чорними нитками виводила якусь значущу таїну, строгими хрестиками викреслювала з білизни найглибше світло. Так, світло радості – ось що било

в очі тому, хто входив у їхню світлицю, припараджену тітчиним творивом. То були другі ікони в хаті. Не дивно, що Гафія за роботою або молилася, або тихо співала. Так і бринить те звучання в плетиві її узорів.

Найтоншою, найшляхетнішою була її вишивка білим по білому. Ясне на ясному. Срібло на снігу. Сонце в прозорій воді. Хмаринка в небесній чистоті. Правда, вишивала так рідко, бо мало хто це розумів і цінував. Білим вишивала радше для хворих. Щоб око знаходило спочинок на ніжних, лагідних мережах, а тіло черпало з них приховану силу. Видати, ці сорочки справді вбирали в себе біль і чорноту гріха. Тітка Гафія молилася над ними найдовше. І вишивала їх по четвергах до півночі.

Найбільше любила обруси. І обдаровувала ними рідню. Ті чекали на них, як на чудесні дари. Обруси були для образів і для рам із світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові. Навіть найпростіші втиральники і стирки з грубого «товстина» тітка прикрашала веселими когутиками чи кониками. Як не як – до лица їх тулиш і до столу. З рушників діти вчилися читати. Уранці кожне хотіло першим ухопити втиральник із двома зозулицями, що цілувалися дзьобами. Поверху над ними жовтком цвіло сонечко, обрамлене вишитим написом: «Рання пташка росу п'є, а пізня – слізки». Милися річковою водою з кадї й бігли босоніж у росу. Щоб день їхній починати пописаному. Та ряднина була для дітні. А на рушнику для дорослих був інший напис: «Не журися завтрашнім, бо кожен день має свій план». То їй надиктував Тимко.

Руки мала Гафія такі, що аж світилися. Клала стібки ретельно, чисто, аби нитка не рвалася й не гудзувалася, аби шиття було рівненьким з обох боків. Не раз треба було пригледітися, щоб вирізнити лице від вивороту. Одіж – то друге наше тіло. А тіло відчуває щось таке, що не чують вуха і не бачать очі. Тілу треба годити, розуміла тітка Гафія. І не лише м'якою теплотою полотна, але й шитими орнаментами, котрі підживлять його снагою гармонії.

Дівкам і молодицям тітка шила «рамовані» сорочки з тонкого льону. Вони «морщилися» на грудях і рукавах і оздоблювалися триколірними стрічками. Вишивання велось двома нитками – грубим швом і тонкою сіточкою, у яку лягали ряди хвильок, кривульок, зубців, плетінок, віночків, зізд і ромбів. Були рукави на ружі й маки, були з веселковими птицями, з «тройзернятами», з «хрещатою команичкою», з «винними галузками», зі «стебличатими стовпцями».

На платах, перемітках, фартухах рясно цвіли віхті косиць і співали птиці. Усе це спочатку виписувалося на полотні грифликом, а затим вишивалося гладдю, заповлочною, перебиранням, стебловим швом, рубцюванням, заспульницею, поверхницею... То напrawdę скидалося на якусь ворожбу, коли голка знала, в яку дірку між тканин пролізти, щоб за якусь часину оживити

Його, засвітити розмаєм. А коли вишивалося простіше, низинкою, то обмітувалося червоними, синіми або зеленими нитками. А було, що чорними «чіпками». Тоді нитки Гафія чорнила смерековою сажею.

Найбільш любі тітці були нитки сірі й білі. Не барвлені, такі, як їх дала земля, вода й сонце. Такими вишивала собі, дрібненько й скромно. Стільки прикраси було, як у Божої птиці – горобця. Зате інші чекали від неї шитва рясного й густого, щоб кольорам було тісно й масно. Тітка сама барвила нитки – калиною, бузиною, чорницею, горіхом, диною черешнею, лущинням цибулі, попелом кукурудзяного бадилля, глиною, охрою, синьою, баранячою жовтю й навіть кров'ю когута.

Ті барви рвалися з її келії у світ, а сама вишивальниця мерхла і зсихалася. Утомлена марним чеканням, без чоловічого прильбу, без дитячої опіки. Тихо танула, морщилася блідим личком, як забута на дереві йонатанка. Коли дрімала над верстатом, здавалося, що то одне ціле – відполіроване руками дерево й тверде кощаве тіло. Ніби невидимі нитки пов'язали їх у вічний вузол таємничого творення.

Бувало, про неї забували на кілька днів, затворену в комірчині, де половину простору посідали кросна, куделя й стоси полотна. Так вона тихо й пригасла, як свічечка-посестра, що їй пособляла в роботі. Ледве витягли із закоцублої руки човник, виплутали коси з ниток. Труна для неї була готова, але не було на що покласти тітку. Не було доброї сорочки й готового поминального обруса. Усе, що вона встигала виткати і вишити, навперебій видирали з рук. Поклали її в цупке фабричне сукно, яке виміняли в сільпо на яйця. Нарешті готовий матеріал дійшов і до Верховини. Тож у тітчиних руках вже не було потреби.

Відходила ота «правда руки», що передавала сутність землі, насіння, води, натуру звіра і птиці. Відходили скарби, що дають забути про світ. Бо світові цьому все більше корисне те, що годує й розважає. Краса красу не мие, кажуть у цих краях.

Банат

Хтось повів мені, що мое прізвище зустрічається в румунському Банаті, між Дунаєм і Тисою, під Трансильванськими Альпами. Там кількома селами проживають наші земляки. З того часу я визирав нагоду потрапити туди. І така okazія сталася: медична академія доручила зробити звіт про тривалість життя у віддалених гірських районах.

Миле се було мені мандрування. Прорубані у вікових лісах возові дороги, цюкання сокир, скрип млинів, стук дерев'яних праників на потоках, шовковий шелест кукурудзиння по забраних від хащі просіках. Дими з благих дерев'яних хижок тут пахли моїм краєм. А родова бесіда стискала чулістю серце. Усе тут було рідним, упізнаваним, лоскотно близьким. Наче сон вернув мене в отчі чертоги. Наче з неба засіялися сі люди в чужі межі.

По правді ж, упали вони сюди не з неба. Пригнали їх сюди нищота й невмируща в селянині надія на ліпшу, вольну землю. Граф Вереші жадав лісорубських рук і злякомив сюди довірливих русинів, як свиню на струк. Достоту так, послав у Підкарпаття прихвоснів із грубими качанами – от яка кукурудза родить у Банаті! Відняки й купилися. Тут ім продавали парцели лісу, які вони мусили вирубати, викорчувати, висушити болото, розрівняти ниви й зліпити якесь пожитло. А доти тіснилися в бордеях – земляних ямах попід берегами, як печерні люди.

Граф наймав їх рубати його ліс. Мав із того потрійний зиск: дерево збував, дровами випалював вапно, а оголені площі продавав новим переселенцям. Їх манила сюди робота й досить родючі землі. Та відрубні ниви за кілька літ вичахали, і дроворуби мусили обростати худібкою, вертатися до замкненого мужицького укладу, як і їхня старшина на вітцівщині.

Так ліпилися низанки куч під ситником – болотяною травою. Коли зародили жита, стріхи зазолотилися соломю. Робітні люди сокирами-балтами (за них бралися й жони) заробляли собі й ораницю, і пасло, і клапті лісу. Стовбували дороги, стелили мости, рубали церквиці, садили сади. Так заснувалися села на копил русинсько-марамороських – Гусарка, Корнуцел, Копачеле, Зоріле, Черешня, Кричево.

Я ходив тут і чувся серед своїх, хоч мене й кликали паном. Місцева челядь вражала добропорядністю, побожністю, розсудливістю, хоч майже всі були неписьменними. На школу ще не стяглися. Та й часу на науку діти не мали. Котрі з худобою ходили, котрі служили в замогливих румунів.

При мізерному доброжитку люди в Банаті живуть найдовше по цілій Румунії. Сю прикмету мені й належало вивчити. З чого я почав? Людина е те, що вона споживає. На чотирьох стовпах тримався стіл банатян – кукурудза, квасоля, овочі й молоко. Простішої і здоровішої їди не придумати. Мамалига й токан ситні й легкі, очищають і відмолоджують організм. Та ще з бринзою чи

кислим молоком, як звикли їсти тут. Я б назвав сю їду головною стравою довгожителів.

Квасоля, боби цілком заміняють м'ясо, але не старять, як воно, тіло, не замурують судини. Квасоля в моїх земляків на столі щонайменше двічі на тиждень: або з капустою, або підбита вершками з мукою, або товчена з цибулею. «Токан і пасуля – то наша годуля», – кажуть тут.

На поливних ґрунтах добре родять огірки, томати, перець, капуста, зеленина, диня-гарбуз, яку стрижуть на кашу чи варять на молоці. Цибулина й головка часнику завжди в тайстрині дроворуба, як і житній окраєць та кусник солонини. М'ясо тут споживають лише на великі празники, так само й білий хліб. Зате солониною підкріпляються чи не щоднини. Напластовані шмаделки солять, перчать, натирають часником, загортають у вогку полотнину й кладуть у пивницю відстоятися. Платочка такого сальця для шлунка – як мастило для воза. Тим більше що тваринних жирів тут майже не вживають, лише олію.

Окреме слово про молоко. Воно є основою столовування. Чисте молоко п'ють лише діти, а дорослий нарід більше волить сир, бринзу, вурду, жентицю, гуслянку, пряженку, дзер. Дуже вдатними виходять підсмачені молоком різні дзями з насиченою зеленню і травами – лободою, жаливою, квасником, бурячинням, чебрецем.

Я примітив, що тут люблять гірке й квасне (добре печінці й жовчі). Заквашують овочі в боченятах. А в спеку роблять киселицю: в криничну воду кришать огірки, буряк, цибулю, кріп, тмин, підсолюють і кладуть на сонце. Виходить вітамінне освіжаюче питво. Яєць майже не їдять, їх міняють у скарбовій хаті на інструмент і полотно.

Із садовини на першому місці яблука, черешні й сливи. Садиби обсаджують волоськими горіхами, котрі є найліпшими ласощами дітвори. Кажуть, якщо щодня з'їдати сім горіхів, то й проживеш на сім років довше. У бочки збирають падалиці з-під дерев, а відтак скислу «кериню» переганяють на пахучу паленку. Але п'ють мало, на гостині єдиний тридцятиграмовий штемпелик обходить усіх гостей. Більше шанують медовуху, наварену з меду і вистояну кілька місяців у дубових діжах.

Засмакував я місцеву воду – м'яку, проціджену кремнієвими водобоями, з ноткою йоду. Дворище своє кожен тут починає розбудовувати з колодязя. Сіль споживають гірську, грубу, сіру, приймаєшся – аж у голові світліє від неї.

Старизну тут честують. Бо з батьківських рук постав сей сторонєць на чужій, тепер своїй землі. Бо ті носять у собі світ попередній, незримою ниткою-пуповиною в'яжуть його з новим побитом. Кожен із тих першоходаків – жива книга, правда, з розумом, не засміченим книжністю.

Пригадую збуйвіка Петра Стойку, у якого стояв на ночівлі. Жвавий, як мотиль. Борода біліша за сорочку. Тиха радість на лиці. У руках стара дійниця – за яфинами зібрався.

«Скільки вам років, дідку?»

«Гріх і казати. Сотку ношу на горбі».

«Що вас на світі так довго тримле?»

«Молитва. Молюся ревно, так, що й волосся слухає, не росте в той час», – витяг десь із бороди полотняну тайстринку й похвалився іконкою від афонського монаха. – А ще – цілість тіла, духу й серця. Жити треба твердо й радо. Не ламати себе і не подвоювати. Ні в роботі, ні в жаданні, ні в помислі. Бо чоловік не гадина – і розсічені кусні тіла й душі не відживуть. Проси собі цілоти. Будь у єдності з собою. Будь одним, а не різним. Будь одному вірний. Будь з одним до кінця, а не з різними коротко. Будь з одною жоною, бо в ній є все те, що і в інших, і лише для тебе. І у ватрі – дрова і чоловічого, і жіночого роду. Тоді вона добре горить. Якщо маєш у собі цілість, то ти як зернина, що впала на землю. Вона вітру не глядає».

«Що їсти любите?»

«Усе, що земля зродила, добре для чоловіка. А варене й поготів. Нехотя-нехотя з'їж і крихотя. Не раз бувало, що камінь у роті держав, аби голод обдурити. Не переїдай, не перепивай, не перелюбствуй, бо се й Господу мерзко, і людям. І самому тобі на велику шкоду».

«А зуби чим чистите, що такі здорові?»

«Нігда нічим не чистив. Лише полошу їх двічі на день. Удосвіта паленкою з дичок, а увечері – ропою. Дуже добре зубам, та й кров гріє».

«Що вам допомгло, дідку, зберегти силу в тілі?»

«Споришевий пішник».

«Що?»

«Видиш, який у мене дараб? Уздовж, аж до грабового кадуба, перетинає його пішничок-знаемничок, порослий споришем. Кожного рана босий ходжу ним по воду. У літі підшви обпікає студена роса, зимою – сніг. Пройдуся, низько вклонюся землі, сонцю, деревам – і на цілий день дістану від них благословення».

Ішли ми в гору тим пішником. Дідо легкий як перо, трава під ним не гнеться. Став, усміхаючись до себе, бережно відсунув ногою вбік слимачка, зняв павутину з галузини, скрутив і поклав під язик. І далі залопотів голими п'ятами. Живий, як рибка, веселий, як ластівка, гордий, як скала.

Я не стрічав серед тих людей огрядних, товстих. Та й тяжко уявити лісоруба чи косаря, обтяженого жиром. Сі люди живуть природним і простим ходом, як лиш і можна жити серед заліснених гір. Устають із сонцем і лягають із зорями. День починають і звершують молитвою. З великим пошанівком ставляться в родині до старших. З панами й владою в мирі, справно платять податі, добре служать у війську. Злагоджено й розумно провадять громадські орудки. Люди відкриті, добросерді, скорі на фіглю. Дуже люблять співати.

Коли собі заспіваю, а дале заплачу,
Літа мої молоденькі, як вас дармо трачу.
Літа мої молоденькі, молоді, молоді,
Та так мені марно йдете, як листок по воді.
Ой, мені молодому ні пере, ні золить,
На моїй ся головині лиш біда мозолить.
Закувала зозулиця на дубовім мості,
Літа мої молоденькі, ходіть до ня в гості.

Добрий місяць міряв я свої прагнення з клопотами сих малих людей, що духовним зростом були вищі за кичери, а настирливістю твердіші за буки. Вони удачливі, тут їхній придомок, а я й далі стелюся припутником коло чужих доріг.

Дзвонило на утреню, коли я збирався, – і з серця виснувалася павутина світлого жалю й зачепилася за шпичасту дзвіницю. Аби покликати мене перегодом сюди знову. Кочіш запрягав коней, і, поки я виносився, діти, як мишва в скрині, шупурдали на возі. Тепер ще вони цікавбачать по-русинськи, а через десяток-другий літ говоритимуть по-румунськи, з гіркотою здогадувався я.

Банат... Відбатований кусень моєї батьківщини. Прищепа, що прижилася на чужорідному стовпі.

Яворове косовище

Раннього літа ми з дідом ладили яворові косовища. Належало вибрати в лісі гінкого молодого явора. А наперед Іллі піти до церкви й покласти воскову свічку пророку-громовладцю. Помолитися за лад на газдівстві, за спіх у роботі, за вдале ремеслування. Удома ввечері язик за зубами держиш, уклонившись образам, рано лягаєш. До схід сонця піднімаєшся і, нікому не кажучи про замір, рушаєш до поміченого явора. Дорогою ні з ким не здоровкаєшся, до бесіди не пристаєш. Смиренно шепчеш молитви. У лісі, перехрестившись, починаєш підрубувати явора з чотирьох боків. Рубаєш точними й негучними махами, щоб не розбудити Велику Хашу, приспану за ніч. Верхівка дерева має впасти на північ. На землі дерево обчищаєш, відсікаєш триметровий криж і завдаєш собі на плечі. Дорогою читаєш подячну молитву за те, що Хаша впустила і випустила тебе з миром.

Удома кругляк розколюєш з тоншого кінця на дві половинки. Не обтісуєш, ховаєш на бантах під стріхою, у затемненому провійному місці. У вільний зимовий вечір зносиш яворину з хліва. Уже суху, легку розколюєш знову навпіл. Із сих ощепів будуть два косята. Починається тесання. Перші тріски дідо схапував і десь заникував у потаємному закутні. Інші спалював. Кося тесалося одним дихом. Готове держално дід чіпляв двома ручками за сволок у сінях – аби підсихало до весни. За зиму воно ще «сідало».

На Святий вечір дідо брав в одну руку суху отаву, у другу – яворове Ілієве кося й обходив тричі хижу, приказуючи: «Всевишній Господи, що сотворив світ, сонце, місяць, зорі на небесах! Як чоловік не годен ім нич лихого зробити, дай так, аби й мені нич не могли зробити, поможи моїй сім'ї, дай сили, сохрани маржини, щоб давали доста молока і весь наш рід був ситий».

На Водохреща, після освячення води в криниці, дідо вмочував у неї кося верхнім і нижнім кінцем і примовляв: «Як помагає ся свята вода людям, так аби мое кося помагало мені у всякій біді й усю нечисть від мене відганяло, і тіло й душу мою спасало». Тоді заходив з кіссям до хижі, набивав на нього дзвінку литовку й клав у красний закут. Чекав священика, котрий, освячуючи житло, бризкав водою і на новеньку косу. І вона дочікувала літа, гарячої косовиці, щоб до пізньої осені не розлучатися з газдою.

А який був дідо косар – горішок у траві перетинав! Служила дідові ота коса і замашним інструментом, і ціпком, коли дерся в полонини, і палицею, аби боронитися від звірини. А головне – правдивим оберегом.

При кісьбі на уходах, коли ночували в далеких колибах, спасу не було від босоркань і повітруль. У яких лише подобах не являлися вони косарям у паркі підполонинні ночі: то жінчовкою, що нібито принесла перекуску, то панікою в солом'яному калапчику, то блідою дівочкою з вінком із косиць. І коли струджений за день чоловік засинав умліока в своїй ліщиновій халабуді, сі лісові повійниці бралися мучити його тіло – теребили, гнявили, скомтали, щипали, присмоктом витягували мужеську міць. А з третьою молочною росю звірювалися в темні пущі. Мертвооко за сим позирав із бездонної небесної криниці місяць. Косар уставав у передрання, як пес побитий, – у синцях, ломоті костей, без сили й дяки на роботу.

Якийсь час занаділися дві геть молоденькі повітрулі, що вимордовували чоловіка за ніч до напівсмерти. До боженої жони, що виносила сюди іду,

той ніякої хіті не мав. Почалося се після того, як у глиняній бані, де копали черленицю на вальки-саман, притовкло двох сільських дівочок. Тяжкою смертю відходили бідолашні, з повними ротами землі. Відспівали їх і впокоїли на вершку цвинтарного ґруника, та, видати, спокою загиблі так і не знайшли. Молоді косарчуки боялися заснути, придрімували коло вогню, а старі розказували, як повітрульки в шовкових пеленах закрадалися в колибу, замикали студеними перстами їм очі, діставали заплітки з волосся й вузлували руки – і далі робили з нещасним що хотіли.

Сільське жіноцтво припросило попа запечатати злощасну глиняну баню хрестом. Цілу ніч Божі люди з Чумальова читали там Псалтир – і лише позад сим оті влєсливі повітрулі дали косарям спокій. Та скільки й без них непевної нечисті носилося по сутемках диких зворів!

Ті напасті обминали мого діда. Бо мав він на них добру відгану – яворову Ілієву косу. Де б його не запосів нічліг, клав дідо на порозі кучі сячене-пересячене древко і сам вкладався з проникливою примовкою на устах: «Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на коні чорному, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці й хлівці, церкви й монастирці і цісарські престולי. Замкни всякій нечисті губи й губища, зуби й зубища, очі й очища, кігті й кігтища, аби вони на мене, народженого, хрещеного й молитвеного раба Божого Івана, очей не витріщали, зубів не гострили, біду не вершили, соблазну не чинили, суєту не сіяли».

І не мала смілости нічна потолоч переступити той поріг-оберіг.

Ріс я окатим сиротюком і любив звиватися коло дідового ремесла. Дістаючи за свою роботу дерево, дід часом дащось стругав для сільської челяді. Бувало, що й труни-деревища. Коли тріски летіли на землю, дідо примушував мене ревно визбирувати їх і жбухати в піч. Щоб ніхто з прибутніх потайки не зняв першу трісочку. О, то не просто скіпка, то тріска-чарунка, що чоловіка годна зробити невидимим, а самому відкрити затайливий світ!

Дідо, коли ще був недолітком, крадьки від свого вітця затаїв таку скалку в пазусі. А далі вчинив так, як казало старе повір'я. Жаска то була для нього година. Увечері перед Паскою кружними дорогами, щоб нікого не стрічати, пішов до церкви на всеношну. Тихо, як мацур, затягся в темний закутень і звідти очив на молільників. Свічні пломінці підсвічували лица, грали в очах. Коли священик обійшов з кадилом храм, дідо поклав гробову трісочку під язик. Від того, що йому відкрилося, зледеніло хлоп'яче серце.

В одного на плечах волохата голова з гострими вухами – вовкун. Другий з висолопленим язиком і довгими, як батogi, руками. Се – брехач. У котроїсь баби кривий надутий ніс, бо вона все про всіх знає. Ще якась прикрила довгим сукманом хвостик. У воронячої вуйни з-під хустки стирчить чорне пір'я. Третя така писката, що два роти має, один з другим перешіптуються. Червонолиця жона шуриється, як ласиця, пострілює очима на всі боки,

а цицьки-дині аж тріщать під блузою. А в її понурого чоловіка горб росте під вуйошем, до землі гне. У дівичь декотрих у рукавах сховані голубині крильця – аби женихів до себе пригрібати. А в одній у вухах мізерні срібні чінговіки-дзвіночки, щоб за нею всі легіні обзиралися, не розуміючи, що їх кличе...

Прийшов час хрест цілувати – і дідो видів, як декотрі губи вивертають, щоб прикластися не до самого розп'яття, а з тильного боку. Як проказано благословення, дідо перший здимів із церкви. Аби, доки послідній челядник кладе поклінного хреста на чоло, добігти до ріки й жбурити в бистру воду гробову тріску. Бо котрась із старших босоркань вже зміркувала і неслася ззаду, щоб тут же обернути дівка на терлицю – дерев'яну лавицю, на якій труть коноплі.

Летить скіпка в бистрину, а губи, посинілі зо страху, шепочуть: «Пливи, заляття, за водою, за залізний пліт, за гору кам'яну – з моєї руки, з моїх очей, з моєї пам'яти».

Дух забивали дідові казки.

З бездонного міха його приповісток мені найлюбішою була оповідка про косичку папороті.

Був він ще хлопчуком, коли возарі взяли його з собою на тиждень продавати по селах смерекові драниці. А він при них – нічний сокотільник. У дорозі – хто під возом, хто на возі. Сторожив ночами коней, аби ті на паші десь у хащах не ізслизли, не потолочили людські царинки. І от на самий Іван-день уночі коло ватри дівак задрімав. Коли прохопився, огонь вигорів, зате звізди так осяяли долину, що кожна росинка на травиці сміялася. Рушився за кіньми – ні сліду! Якась птиця з хащі кликала: «Пой-пой, пой-пой», – і пустився він на той голос. І привело його на просіку, зарослу папороттю аж до грудей. І коли він перебрів той гущавник, то відкрилися йому голоси хащі. І міць налила руки й ноги, а сам ніби підріс. Очі так загострилися, що видів через гори. Коні самі знайшлися, ішли за ним, як діти.

Другого дня, коли віз застряг у млаковинні, сирохман сам підняв його й поклав на тверде. Чудувалися возарі. Ще більше чудувалися, коли сказав їм, у яке село правити. Там вони умліока продали всі драниці й дістали розказ на нову роботу. І хлоп-сокотільнику вділили жменю корун. А коли вертали нагощені домів, дорогою всі дівки клично кліпали до нього.

Став би мій дідो потужний, як Кротон, і багатий, як граф Драг. Та кому не було до полудня, тому й пополудні не буде. Напеклися якось на сонці його гумові постолі, а тут потічок край дороги свіжою водицею цокотить. Сів дідо на камінь, роззувся, витряс онучі – і полетіла у воду звізда-косичка. І того менту полишили діда і сила бетярська, і серенча. Яким був,

таким і став. Старі людкове потому йому все розтолкували: закотився йому за онучу цвіт папороті тої ночі. Тому чудниця така з ним і сталася. Та що вдієш, чоловік учиться не до старости, а до смерти...

Мені так було шкода тої чудотворної чічки, а дідो безжурно сміявся в бороду: «Така моя доля – як дірява льоля. Але нічого: череп'я довше живе, як цілий горнець».

Похрещені блискавкою

Два дари спущені нам з горної скрині за многотрудну юдоль земну. Се – дитинство і любов. Ба й нині, коли прихилю сиву бороду до лежниці, крізь пергамент повік засвітиться, зарум'яніє паляниця сонця мого далекого дитватцтва. І запахнуть млосно чебреці, заходять м'ятними росами п'яти, закличуть у пахливе марево бомкала бляшаних дзвоників. Десь там, на грузькій ріні, залишився мій дрібний слід, з якого п'є синичка. Десь там мое чіпке рученя держить материну руку, що пахне молоком. Десь там розцвічені зорями короткі ночі легінства і м'які, як перо сойки, дівчачі губенята.

Утворюю скрипучі двері пам'яті в оту синю зиму...

Нас, дітей, повна хижа. Живемо собі, як воробки в стрісі. Де що знайшли, клюнули, де притулилися – заснули. Сокотила нас «дика баба». Ревеш з голоду – «дика баба забере». Спати не хочеш – теж бабою пужали. А на бабин вечір перед Різдом бабі лишали варішку страви на столі. Так хотілося її доісти, але зась – баба розсердиться! Дика баба гналася за тобою, коли, устроївши босі ноженята в яворові корчулі, летів на заледенілу ріку.

А там ковані дуги нарізають лед, мороз обпікає литки, ззаду свище й фурчить снігова повітруля. Душа, як потя, що вихопилося з кліті, ледве встигає за тобою. А ввечері шморкаєш і чихаєш – то «баба чихавка» теребить віником у носі. І мати запарює тобі китиці примороженої калинки.

А під сволоком кліпає лампа, дівки й жони обсіли лавиці, прядуть.
У прядиво вплітається нитка співанки.

Була любов, була
Межи нами двома;
Розмела, рознесла
Каламутна вода.
Бодай тота вода
Каменьом заросла,
Що вна нашу любов
Розмела, рознесла.
Любосте, любосте,
Гірша-сь від болести,
Болість перебуду,
Любов не забуду.
Болість перебуду,
В постелі лежачи,
Любов не забуду,
По світу ходячи.

З морозним димом до хижі захапуються молодюки. Хто з дрівцями в руках, хто з решетом смаженого посоняшника, а в котрогось у рукаві булькає склянча з вином. Бетяр сказними очима оббігає дівочу лавицю і збитошно затуляє:

Ой болить ня головочка,
Ой болить ня мало,
За Марічков увечері,
За Анницев рано.
За Марічков увечері,
Як ся звечоріє,
За Анницев болить рано,
Як когут запіє.

Одданиці порскають сміхом, ховають очі за веретена. Доки якась сміливиця не сікане із свого закута:

У лісі на врісі
Сова огонь креше;
Тото пес, не легінь,
Що з дівками бреше.
Дати би му, дати
Солі полизати,
Аби він перестав
За дівок брехати.

Хлопець примирливо кладе долоню на серце і клонить голову перед фраіркою:

Ей, любов, мамко, любов,

Любов не дурниця –
Так ми з'їла любов душу,
Як коноплі птиця.

Коли втихають фіглі-вцірянки, дідो з пліч скидає білу гуню і, набиваючи глиняну піпу, здалеку зачинає свою казку...

Зрідка приходила до нас молода красна жона з цифрованою куделею. Чоловік її добрим майстром був, по всій Верховині церкви рубав. Така смерекова церквися і в нас стояла на бережку – як бузьок, що задер дзьоб у небо, а крила спустив на землю. І, як пір'я, стікали її боки тоненькими драницями, облизаними дощами. Дідо заздро скалив на неї око: «Не земля таке родить, а руки. Видиш, неборе, що годен учинити чоловік, котрий пан своїм рукам. Учися! Ремесло не коромисло, плече не давить».

Майстрова жона принесла якось сповиток у плахті. Розпеленала, а там – дитинча. Мамка його на піч коло мене поклала: «Грій, синку, маленьку, але перстиком не кивай, бо поробляться ямки».

Я грів, підгрібав до мізерного тільця теплі коноплі. Рукою боявся торкнутися, дотягувався носиком. Дитинка пахла чисто, як курятко з-під квочки. І той запах ще довго лишався зі мною, навіть снівся.

Спливла не одна зима. Якогось літа прийшла до бабиної халабуди знову ота жінка, правда, на сей раз бліда й тиха. А при ній дівча з очима-чорничками. За вухами мала застромлені черешні. Доки баба радила жону, ми стояли одне проти одного і мовчали. Тоді я дістав перо сойки й простягнув малій чорнявці. На той час я не мав нічого ціннішого за се перо, яке знайшов дорогою до квасного кадуба. Дівчинка довго й радісно позирала на дарунок, а далі чомусь притулила його до губ. І зняла свої черешневі заушниці, і простягла мені. Я з'їв черешеньки й довго ссав кісточки, чулося, що вони солодкі, як цукрики з жидової корчми.

Звали її Терка. Я пас худобину, а вона вертала через толоку зі школи. Перед тим коли вона мала пройти, я мив у потоці ноги й лице, оббивав порох із ногавиць. Тричі підряд я лускав циганським батогом – ворони зривалися з акацій, а вона озиралася й сміялася. Цілих півдня, цілу ніч і ще півдня треба було чекати, коли вона знову вийде на толоку. І я чекав. Яке то було довге й трудне чекання...

Я збирав по підлісся ягоди, зв'язував їх стеблиною і клав коло путика, яким вона мала йти. І вартував, щоб не внадилася коза. Я збивав ногами камінці, аби путик був чистий. Гарячий порох затягував мої рани. І вона підбирала ягоди, сміялася, брала їх губами, і вітер ніс до мене той запах, баламутив голову. І я знову лускав пугою так, що косарі під кичерою озиралися.

Ми ніколи не говорили, та не мовчали наші очі.

Коли я вже вчився в гімназії, на вакації напросився помагати її няньові, аби бути ближче до Терки. Вона в хижі була за газдиню – мати померла роком переже, гертिका їй спалила груди. Ми ходили по людях і чинили дереводільню

роботу – кому кросна, кому скриню, кому стіл чи лавицю, а бувало, що й деревище, коли нагла смерть заходила в село. Терка на полуденок приносила нам у канті страву: підбиту сметаною квасоллю, дзямку з шалати, приправлену чабриком, жаливник на шкварках.

«Усе добре, що варене», – смачно приповідав її няньо, здуваючи перед трапезою стружку з вусів. І ламав наполи житню хлібину.

Який то був майстер! З дерева вершив і храм, і дитячу бавку витісував, і гуслі. Двома-тьрьома зарубками робив уклочину на бантині. Долото співало в його руках, а рубанок шептав, лишаючи за собою пахучі золоті пантлики. Міряв він оком, а майстрував душею. Донині не забуду, як ми розтинали повздюж товстого дуба. Він згори на цапах, а я на землі. Пила тужно скрипіла, гнулася, угризаючись у сиру твердінь, але дошки виходили рівненькі, як ряди в книзі. Майстер гладив тесану лату – і дерево тепліло під твердою рукою, радувалося їй. А як цвіли лица в жінок, коли ми заносили до світлиці нову ладу, різьблену кониками, когутами чи хрещатим барвінком! Я настоював лушпиння цибулі в гарячій оливі, змішував з воском і гусячим крильцем крив віко і бильця.

Кожне ремесло має свою тайну, і живе вона в серці майстра. І розцвітає з-під його рук. А найбільша тайна в тому, що, коли майстер творить, його оберігає Творець.

Був він маломовний, добрий, скорий на сміх, любив приказку: «Роботі як не сядеш на горб, то вона тобі сяде». Таким мені залишився в пам'яті той чоловік, що лишив по собі огром трудів для людського хоснування. А собі, дочувся я згодом, не встиг і хреста витесати – кріпив після повені міст, і підмиті колоди його придавали...

...Того літа моя душа літала попід хмарами. Щоднини я видів Терку. Біла сорочка, біле монисто, білі зуби при тернових очах збурювали мою кров. Подаючи їй порожню миску, я мірив дотулитися її пальців, і вона розуміє їх здержувала. Іскри висікали ті доторки, я так паленів, що боявся, аби не вхопилися вогнем тріски під ногами.

Якоюсь суботи я вертав з гімназії в село. Утікав від грозової хмари. При битій дорозі на розпутьті майстер клав дубового хреста. Під орішиною на возі сиділа Терка. Мені були раді.

«Зараз небо урветься, а я ще маю бесіду з дяком, – журився майстер. – Чи звезеш мою Терку долі?»

«Звезу», – радо повів я й поклав в'язку книг на соломі.

Вона посунулася, розправила обрус. Коні, спуджені громом, зірвалися, ударили нараз чотирма лабами. Віз закримів крем'яницею, як залізне відро.

Підскакуючи на купинах, ми розсікали вітер. Лише винничні ряди мелькали обабоки. Буря доганяла нас. Блискавка репіжила по ближньому грабнику. Жменями шроту вдарили в плечі перші краплі. І чорні краплини перепуджених очей блиснули коло мого плеча. Як я хотів їх висушити губами, випити з них страх!

Тверда колія перейшла в стрімке глинище. Возом носило, як саньми на снігу. З неба періщило студеними батогами. Червлені потоки зашуміли під колесами. Терка вхопила мене за стан, залящала у вухо: «Треба путати коней!»

Я й сам розумів, що треба, але якщо їх тепер нагло здержати, віз покалічить ім ноги і сам зірветься в бердо. Я пам'ятав дідову науку: коні – розумна худоба; коли не знаєш, як правити, дай ім волю, й вони самі вивезуть.

Коні, косуючи кривавими очима, пороли копитами путь, аби віз не розметало. Я мусив ім допомогти, та як?! Ухопив вила й захвав держално у спиці. Віз якийсь час сунувся на самих дугах, та колесо вломило й перемололо древко вил. Ми далі летіли в темну від дощу бездну. Терка обхопила мене обручем. Вільною рукою я витеребив у соломі ланц. Засилив один кінець за бортовий стовпець, а другий жбурих межі спиці. Колесо затріщало і завмерло, а віз верло вбік і обернуло поперек дороги. Коні з втоми й страху впали на коліна. Я скочив з воза й рудиною поміг ім піднятися й зійти в яр, у зарості черемхи. Тоді видер зі споду віхоть сухої соломи й постелив під возом. Терка на се позирала страченими очима. Я зняв її з воза й поклав на устілку.

Дощові перлинки тріпотіли на її бровах і в пушку над губою. Я знімав їх перстом, не знав, чим витерти її мокрий блідий вид. Дрижма дрижало її обтулене мокрою полотниною тіло, з пипкатими цицями, западиною на пупі і твердим горбиком нижче живота. Чим я міг її зігріти? Притис до себе, утопив у собі, обхопивши долонями гостренькі крильця лопаток. І губи її солодким опіком припечатали мої очі. Десь навісно гримотіло, та я не чув того, бо серце в грудях гриміло дужче.

Я злизував з її личка дощову свіжість, хапав ротом гарячінь її дихання, м'якшив губами твердість її сосків, схожих на нестиглі плоди яперки. І сам нездержанно твердів у млосній дрозі.

«Будеш моею?»

«А чи ти сліпий, не видиш?»

«Ти багата, мені не рівня».

«А ти вчений, мені не наречений».

«Ти файна, як перша фіялка».

«А ти розумний, як попова шапка».

«Що з того?»

«Краса до вінця, а розум до кінця».

«Ти майстрова одиначка, а я безрідний копилець».

«Ти панської крови, усі то видять. Від рівного дерева рівна й тінь».

«Я твоя тінь. Відколи ті черешеньки промкнув, ходжу твоїм слідом».

«А я літаю, як оте сине перце. Серцем літаю під сине небо».

«А мое серце вколола терньом своїх очей. Навіки вколола».

«Кедь уколола, то й погою, милий».

«Як, солодка?»

«А так!» – упивалася губами в мій рот, гейби хотіла вискати з мене весь дух. А я – її, аби наповнити ним себе на довгі літа, на цілий вік земний.

Блискавки засвічували нам короткі свічі. Громовиця нам казала своє благословення. Небо кропило святою водою.

...Лишився той гострий запах небесних кресал, мокрого волосся й лісової ягоди. Куди б не вела мене по світах невгомона планида, той запах ішов за мною назирці. Як тінь її.

Шугай

Сонце пражило на полудень, коли мене завели в кам'яну хижу з дротяним визором без скла. Обабоки стояли тесані лавиці, а посередині – вкопаний у землю дубовий ковбан замість стола. Звисав іржавий ланець з каріками. До них тут уже не приковували, уже й не вішали нікого на дворовій шибениці. Тепер замість неї на горбі бовванів чорний трираменний хрест. Попри нього, бувало, ми іздили з дідом за ропою в Шандрово. Дідо брав уліво, бо коні сахалися того кургану, кусали вудила.

Закля – так називали се місце, закляте місце. А моя темниця тоді була судовою темницею. Сюди звозили конокрадів, опришків і тих, хто переступав віру. Тут вони дочікувалися суддів з Хуста чи Мукачева. Тут же, на вулиці, їх вішали на конопляному мотузі. Бубнар скликав на церемонію людей, у церковці дзвонило. Коли злодіїв не було, хижа стояла без замка, бо подорожні туди боялися ступити, навіть коли їх заскакувала буря.

Я був у розшуку і тепер мав чекати тут, коли з поліційної управи прийде рішенець по моїх документах. Нічого доброго не чекав. Залишалося хіба покласти свою журу в руки Господні. Принесли півхлібини і кендир води. Та їсти я не міг. Заважав сморід, кисло-нудний душок. Може, то був запах арештантської туги й одчаю, якими просяк глиняний піл, стіни й дерево. Запах душевної агонії, у якій доживали останні дні ворохобні люди. Тому я не міг спати лежачи. Здавалося, щока тулиться не до дошки, а до студеного мерця.

Сяк-так пересидів я довгу ніч. Удень мої гіркі мислі якось розвіювали голоси возарів, що долинали з битої дороги, і гугнява «песнічка» жандарма на сторожі під тюрмою. Світ жив, галайкали діти, цвірконили птиці. Та знову запала ніч, темінна, липка, напарена близькими старіцями ріки. Лише комарі й подзвін моїх кайданів будив мертвотну тишу. Нараз я й не вчув, що поряд дзенькнуло инше залізо. Місяць, як медова диня, стояв у прорізі вікна. Я побачив залізного павука, що вчепився в штаби вікна, і від нього, як павутина, тягся на вулицю шнур. Тихо заіржав кінь.

«Цурік, Пішто! Ді, здихляку! Ану ді!» – глотив на вулиці сердитий голос. Решітка знадвору видулася і вирвалася з клинців. У пройму влізла чорна голова: «Уставай, каранику! Доста гнити».

Я став на підвіконня й скочив у порошок траву, що ще не встигла спити роси. Збоку, без шапки, непорушно сидів оглушений вартівник-жандарм. Мене штовхнули у воза, і колеса заскрипіли ріновищем.

Люди у возі їхали мовчки, як неживі тіні. На другому селі двоє зіскочили на землю й розтанули в сутіні. Нас лишилося троє. Дорога забирала все вгору. Волога свіжість із лісових верхів обтяжувала одержу, глищами шпінкала відкрите тіло. На якомусь дворі ми лишили коня й рушили пішки мокрою отавою. Скоро затріщав потік. Хлопи поклали гвери, напилися з рук. Старший підсвітив сірчачем мою твар. Його жовтуваті зуби під закрученими вусами. Владно притяг мої руки до пня й двома замахами топірця розсік ланцюк.

«Чи знаєш, хто я?» – запитав, позіхаючи.

«Шугай», – несміло виповів я.

Він хихикнув: «Чув про мене?»

«Хто не чув».

«Добре кажеш. Боїшся мене?»

«Не знаю. Нащо я тобі?»

«І я ще сього не знаю», – знову хихикнув. Силувано, не по-доброму.

Далі ми йшли без слова. За годину стали, під ногами хруснуло паліччя. Збоку бовванів стрішок з настеленим сіном. Шугай витягнув пляшку з кукурудзяною гичкою, смачно глтинув.

«А тепер – спати, братове», – зморено видихнув і заліз під овечу кожушину.

Пробудився я голодний, як крадений кінь. Тріщала суха ламань у ватрі йдесь на Менчилі трубів олень. А може, то голосила вівчарська трембіта. У казані над вогнем моркотіло вариво.

«Дим тягне долом, – сказав Шугай, – буде дощ. Юро, принеси м'ясо з потоку».

Буцматий дівчак років чотирнадцяти, його брат, відсунув валун і витяг з крижаної води баранячу лабу. Старший Шугай кутив тонку піпу зі срібною покришечкою. Я крадькома поглядав на нього, таячи розчарування.

З людських поголосів і страхів жандармських поставав витязь, що міг на плечах винести вола в полонину, бив ворону на льоту, а сам був заворожений від кулі. Коли в нього поціляли, то на очі являлося опудало, а не живий челядник. По сім ножів у нього стирчало з кожного ока – так його малювали ті, хто стрічав. Міг паном убратися й пити з нотаром у ресторації, міг по базару ходити в жіночому сукмані зі скляним монистом. Мав на чоботах оленячі копита, аби сліди ховати. Половинив багаті скотарські стани, роздаючи маржину худобним людям. Тряс лихварів, розбивав жидівські бовти й корчми, оббирав на дорозі замогливих базарників. Якщо не корилися, міг із братчиками перевернути їх укупі з возом і кіньми в ріку. Щедро гостив жеброту, удовиць наділяв харчем і шматтям. Зате як збиткувався з жандармів! Було, що розсипав медову кригу й приводив із хачі ведмедя на їхню засідку. Кому страх смертний, а кому сміх.

Поліція просила уряд вирубати всі куші вздовж дороги з Хуста до Колочави, а в лісах нарізати просіки, щоб не було приволля шугайовим збуйникам. У кожному сільці клали жандармський пост, протягали телеграфний дріт. А й се не помагало. Мукачівські новинки гриміли, що з Праги, Братислави й Брна направляють летючу сотню жандармів, аби пантрували Миколу Шугая (у селі його кликали Никола Сугай) і його чорних хлопців. Ще й готували до обльоту гір аероплани. Цілу війну оголосила влада сьому заклітому бескиднику.

Тепер він стояв переді мною: невисокий, коренастий, набитий, як дубовий гриб. Уже не легінь, ще не поважний газда. До повнявого лиця прилип брезклий осміх, ніби чоловік оцту лизнув. У бистрих уважних очах сіклися то скалки льоду, то білі бритви. Випнуті порослі вилиці виказували тверду, затяту, свавільну натуру. Одна половина лиця виділася мені сірішою, блідішою. Може, через те, що коло ватри сидить за одним боком, подумав я.

Мав він на голові солдатську шапку, навернену на вуха. Під довгим гумовиком блищали м'які шкіряні постולי. Брудні кошаві пальці стискали, як птиця галузу, чубук. Мулька тривога повнила простір довкола сього чоловіка.

«Можеш мені не розказувати про себе, я й так усе знаю. Мені кожний листок шепче. Мені вітер пошту носить. Мені доста раз глипнути на хлопа, аби спізнати, що то за потя, – говорив він ніби не до мене, а до своєї люльки-файки. – Чому ти на жандарма напав?»

Я все йому розповів.

«А, песся кров! З'или би 'го воші! – кляв Ружічку. – Хочеш, я спушу 'му кишки?»

Я не хотів, сказав, що перегоріла в мені хіть мстити.

«А даремно. Помста – солодка страва. Люди плещуть, що ти мій поплічник, що покликаешся моім іменем. На людський роток не навісиш замок. По всій Верховині, підкарпатській Гуцулії й по долинах я на язиках. Шугай – злодій, Шугай – збуйник. Хе! А такого шовкового, як я, ще поглядати. Та раз із мене людський поговор зробив злодія, мушу потрафляти сій брехні. Кажуть, злодій! Ти видиш мої статки: німецький гвер і пазуха патронів. Я не те що своєї, а й няньової хижі вже не маю під Сухарем, бо спалили її за мої гріхи. Усе, що настав, – постіль під корчем, ліщинові обороти, а маржина – олені й дикі свині. Шугай – злодій, Шугай – ворог держави!»

Він розпалювався, і ліва вилиця його ще більше біліла, аж мертвіла.

«Се я до них прийшов порядкувати чи вони приперли в мої гори? І зачали чесати мене залізною щіткою, як паршивого вола. Спершу мадяри загребли на фронт. Там кулаком у писок – така їх вояцька наука. Овва, ще ніхто Шугая не вдарив, аби йому так зійшло. Я капрала довбенкою по голові – і тягу! Прихопив два карабіни й ташку патронів. Мені в хашах се придасться на звіра. Та вони з мене самого звіра зробили. Раз піймали, ще раз – і на фронт. А я й удруге повернув голоблі, і не з порожніми руками. Вівчарю собі тихо на Дьордяві, городжу сіно, дичину добуваю... Тут румуни зайшли й стрекочуть з порогу: «Есте бань? Маеш гроші? Тоді давай худобу, фураж армії, а солдатам – сир, яйця». Се кажуть ті, що мене злодієм називають. Понапивалися дармової горівки, дівок по городах ловили, паскудили. Як твій жандарик. То скажи: як із такими без патронів говорити?!»

Що я міг на се сказати? А він далі правив, підігриваючи злість ковтками зі скляниці: «Відсидів я і в румунській цюпі, скусив глевкої мамалиги. Прийшли треті – чехи. Жидам правду дали, а верховинців загнали в ліси дерево для них тяти. За весь білий день хіба на сухий хліб заробиш. Землиця закладена, податок – як зашморг. У хижі одна сорочка на всіх, зате

гертка майже в кожного. А вони ще ходять і переписують добро, аби не дати бідності спасенний пайок – тайстрину мелайної муки. Насміхаються, у бочки з капустою мочаться. Біда би їх побила! То що, мав я служити їм вірою-правдою? Мав чекати, доки мене дерево в лісі сокрушить чи дараба на крутому розвороті переламає руки-ноги? Чи смиренно гадкувати, коли ще й четверті прийдуть з польського чи руського боку? Ходьте, потопчіться й ви на вошивій русинській гуні... Го, го, не народився ще той пан, ні свій, ні чужинський, якому б Шугай дав собі на голову накласти! Агі, не я, а вони переді мною колінкують, кулі мої кланяються. Своїми писками нечестивими мою святу землю цілують. Чуеш, цімборику?»

Я чув. І шкіра мені бралася морозом. Та враз Шугай звернув на інший тон: «Маю для тебе роботу. Гіа мені стулити файне письмо. До самого губернатора, а може, й до президента в Прагу. Добрі гроші голосять за мою голову – 3000 корун. Але я більше можу дати за свою свободу. Я при собі по двісті тисячок ношу. Де куля не вцілить, там золотий трафить. Не жандармів я боюся, не шибениці, а людської слабости. Знаеш, скільки за Шугаем ротів ненаситних? На мої гроші п'ють, гуляють, газдівства збивають. Мені на крейцер допоможуть – сто дістануть. Та ще й гріхують, що мало, що чести в мене не мають, а самі обзираються, аби тінь Шугаєва на них не впала. На смітті й когут гордий. Моїй довірливій Ержіці голову баламутять, шепчуть про мене всяку паскудь. Писячки!»

Ми наїлися кулеші з бринзою і м'ясом. Життя випогоджувалося. Зате погода показилася, як і провістив Микола. З буків зацяпало. Шугай стягнув плаща й подав мовчкуватому Юрі, кудись його виряджав у долину. Широкий черес перехоплював його гнучкий стан. Такі ремені сокотять лісорубові поперек і можуть захистити ребра від падаючого бервена. З череса звисав золотий годинник. На сорочці яскріли скляні гудзики. Вузькі вовняні гаті обвивали ремінці постолів дорогої роботи. Щось середнє між панком і циганським війтом було в його парсуні.

Коли Юра відійшов, Микола задумано мовив: «По правді намірився я сам здатися владі».

«Як?» – вихопилося в мене.

«А так. Напишемо просто й коротко: "Шугай сам прийде з каяттям, кедь дадуть легітимацію, що карати його не будуть, а призначать служити в жандармерію, де він користи принесе за десятьох. І тоді запанує спокій і порядок на Верховині"».

Я не вірив вухам: що говорить сей чоловік?

«І ти не віриш. Я сам собі не вірю, але чинити мушу саме так. Вовк чує нападсть. А чехи пристануть на мое слово. Кого бояться, того шанують. Такого жандарма ще не було в Підкарпатті, яким я стану. Я два фронти пройшов, я крейцер у воздусі поціляю, я на ведмеда з ножем іду, я кожний камінчик пізнаю від Вігорлата до Говерли і знаю, хто чим дихає. Вір мені, хлопику: прокляті найширшими святими стають, недруги – найліпшими слугами. Шугай себе ще покаже вивернутим боком. А кедь не дадуть на се згоду, рознесу судову кафедру в Хусті, пушу на вітер, як пір'я. З гранатами піду на Прагу й Будапешт. Так і запишеш».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<https://www.litres.ru/miroslav-ivanovich-dochinec/karbi-i-skarbi-posvit-karpatskogo-svitu/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.